

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Objektifikace zvířat v živočišné výrobě

The objectification of the animals in the animal husbandry

Praha 2013

Řešitel práce: Linda Zachystalová

Vedoucí práce: PhDr. Tereza Vandrovcová

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 28. 6. 2013

Linda Zachystalová

podpis

Obsah

1. Úvod.....	5
2. Human – Animal Studies.....	8
2.1 Lidské a mimolidské.....	9
2.2 Antropocentrismus.....	9
3. Zvířata ve světě člověka.....	10
3.1 Lovecko-sběračské společnosti.....	11
3.2 Zemědělci.....	11
3.3 Antické Řecko a Řím.....	12
3.4 Křesťanství a mimolidský svět.....	13
3.5 Středověk.....	14
3.6 Novověk.....	15
3.6.1 Karteziánský obrat.....	15
3.6.2 Utilitaristická etika.....	15
3.6.3 Painismus.....	17
3.6.4 Etika úcty k životu (biocentrismus).....	17
4. Konzumace masa: od svátečního ke každodennímu.....	19
4.1 Od lovců a sběračů k zemědělcům a pastevcům.....	19
4.1.1 Domestikace.....	20
4.2 Antická města.....	22
4.3 Středověk.....	22
4.4 Novověk.....	23
4.5 Opačné tendence: odmítání masa.....	24
5. Intenzivní zemědělství: zvíře jako produkt.....	26
5.1 Průmyslové praktiky.....	26
5.2 Konstrukce masa: zakrývání původu.....	28
5.2.1 Vizuální rovina.....	28
5.2.2 Jazyková rovina.....	29
5.3 Výchova spotřebitele.....	31
5.3.1 Kořeny v dětství.....	32
5.3.2 Výživový aspekt.....	34
5.4 Zaměstnanci jatek a průmyslu zpracovávající maso.....	35
5.5 Mechanismy potlačování emocí.....	39

5.5.1	H. C. Kelman: tři podmínky odsunutí morálních zábran.....	39
5.5.2	Doubling.....	41
5.5.3	Dělba práce a zprostředkování jednání.....	41
6.	Závěr.....	44
7.	Literatura.....	46

1. Úvod

Zvíře a člověk spolu koexistují již tisíce let. V očích člověka přitom zvířata zastupovala různé významy: některá byla pro člověka potravou, zdrojem pracovní síly, obávaným nepřítelem či naopak společníkem a ochráncem. Pojetí zvířat se proměňovalo napříč kulturami časově i místně. V tomto se liší společnost od společnosti, ale i člověk od člověka v rámci jednoho společenství. Přesto je dnes na první pohled zřejmé, že některým druhům zvířat jsme v naší západní společnosti přisoudili úlohu sloužit lidem jako zdroj potravy, jiným zase sloužit jako zdroj potěšení.

Podle Komárka takové rozdělení na zvířata hýčkaná a na ta ostatní není ničím novým. Tato kategorizace je podle něj prokazatelná u téměř všech kultur a dichotomie rozdělení na „dobré“ a „zlé“ zvíře univerzální. Lovci a sběrači v tropech vzhledem k neexistenci chladicích systémů udržovali zvířata k pozdější konzumaci svázaná či se zlomeninami po několik dní, zároveň si ochočovali zvířata z řad savců i ptáků, které opatrovali a dělili se s nimi o potravu. V antickém Římě se na jedné straně odehrávaly brutální zápasy s divokou zvěří, na druhé straně si Římané hýčkali psy, opičky a papoušky.¹

Téma této práce jsem vybírala vzhledem ke svému celoživotnímu zájmu o zvířata a jejich životy, přičemž v poslední době jsem se zajímala především o jejich postavení a roli v živočišné výrobě. V dnešní realitě západních industrializovaných ekonomik totiž pochází 99% masa v Evropě a USA z hospodářských zvířat chovaných v intenzivním zemědělství². Přestože existují významné výjimky a farmy, kterých se taková situace netýká, hovořit dnes o konzumaci živočišných produktů prakticky znamená hovořit o situaci, která se týká velkochovů³.

Současnou podobu intenzivních hospodářských chovů navíc považuji za jeden z mnoha palčivých problémů dnešní společnosti, který s sebou přináší etické otázky a ekologické důsledky nejen pro samotná zvířata, ale i pro člověka a jeho životní prostředí – podle Organizace pro výživu a zemědělství při OSN představují intenzivní chovy

¹ Komárek, 2000

² Farm Forward: *Factory farming*. Dostupné z: <http://www.farmforward.com/farming-forward/factory-farming>.

³ Velkochov je podle odboru environmentálního a ekologického zemědělství Ministerstva zemědělství definován jako intenzivní průmyslový chov, který: 1) chová více jak 150 VDJ a zároveň má zatížení zemědělské půdy hospodářskými zvířaty vyšší než 3 VDJ/ha; 2) chová v podniku více než: a) 40 000 kusů drůbeže, a/ nebo b) 2 000 kusů prasat na porážku (nad 30 kg), a/nebo c) 750 kusů prasnic; 3) používá klecové technologie nebo více než polovina podlahové plochy sestává z roštové podlahy nebo mřížové konstrukce. Toto nařízení rovněž upravuje používání určitých veterinárních přípravků a krmiv. VDJ – velká dobytčí jednotka.

hospodářských zvířat „jednu z hlavních příčin těch nejzávažnějších problémů životního prostředí“⁴. Ludasová⁵ se ve své práci zmiňuje např. o znečišťování okolních vod, nadměrném uvolňování emisí skleníkových plynů, otázce nakládání s odpadem vyprodukovaným zvířaty, či o kácení deštných pralesů v Jižní Americe za účelem pěstování krmné sóji a kukuřice. „*Problematika živočišné výroby by měla představovat jeden z hlavních politických zájmů při řešení poklesu úrodnosti půd, klimatických změn a znečištění ovzduší, nedostatku vody a vodního znečištění, poklesu biodiverzity. Chov hospodářských zvířat velmi výrazně přispívá k ekologickým problémům*“⁶, tvrdí OSN. O spojitostech mezi intenzivními chovy a ekologickými problémy také dobře referuje detailní studie *Livestock's Long Shadow – Environmental Issues and Options*.

Svou práci vzhledem ke zmíněným kulturním odlišnostem v postoji ke zvířatům a k jejich konzumaci zasazují do euroamerické společnosti. Jiné kultury vedou dělicí čáru mezi domácími mazlíčky a hospodářskými zvířaty odlišně, např. některé asijské země (zejména Čína, Korea, Vietnam) běžně konzumují psy, což je pro západního člověka většinou nemyslitelné. Různé země také mají rozdílný podíl živočišné průmyslové výroby na svých ekonomikách. Je tedy nemožné srovnávat vysoce industrializované země s těmi, které si zachovaly agrární ráz.

V práci nejprve krátce představím nově se rozvíjející obor Human-Animal Studies, který se orientuje na studium lidsko-zvířecích vztahů. Součástí mé práce je i historický přehled postojů a vztahování se ke zvířatům a náhled do historie konzumace masa u člověka. Tento historický vývoj nám pomůže nahlédnout do historických souvislostí a procesu budování základů, na kterých se formoval dnešní postoj člověka a společnosti ke zvířatům. Postoj, který na jedné straně umožňuje určité skupiny zvířat, jako jsou např. domácí mazlíčci adorovat, jiné skupiny zvířat zároveň odsunout na okraj svého zájmu i vědomí.

V hlavní části se zaměřím na studování a odhalování mechanismů, které podporují objektivizaci hospodářských zvířat a jejich konstrukci jako živočišných produktů, které jsou doslova vyráběny a manipulovány podle potřeby člověka. Budu zkoumat, jak k tomuto procesu přispívají různé aspekty, vyplývající z povahy moderní průmyslové společnosti, jak probíhá určité emoční znečitlivění u lidí, kteří se podílejí na těchto procesech. Bude se též

⁴ FAO 2006:1

⁵ Ludasová, D.: Dopad živočišné výroby na životní prostředí, informačně vzdělávací sekce organizace Člověk v tísni, 2011

⁶ str. 58: Foer, 2009. (Vlastní překlad. V originále: „Animal agriculture should be a major policy focus when dealing with problems of land degradation, climate change and air pollution, water shortage and water pollution and loss of biodiversity. Livestock's contribution to environmental problems is on a massive scale“.).

diskutovat způsob, kterým dochází k vytváření morální neviditelnosti daného problému, na kterém se také podílí jazykové a vizuální prostředky k zakrývání původu masa, jakož i výchova spotřebitelů.

2. Human – Animal Studies

Obor Human - Animal Studies (nebo také antrozologie) představuje poměrně novou disciplínu, která se snaží postihnout pestrou škálu lidsko-zvířecích vztahů z různých hledisek. Jde o interdisciplinární obor, využívající práce z oblasti historie, sociologie, antropologie, filosofie i politologie, které doplňuje poznatky z biologie a etologie. Věnuje se tématům jako je např. emoční pouto mezi člověkem a zvířetem, studie zvířecí domestikace, sociální konstrukce zvířat, symboly zvířat v umění a literatuře, etika zacházení se zvířaty apod.⁷

V rámci Human - Animal Studies bychom mohli rozlišit dva základní směry: směr zvaný Critical Animal studies, který se prostřednictvím kritické teorie snaží předkládat a otevírat tematiku zneužívání zvířat ve společnosti, a jehož cílem je směřování k ukončení tohoto zneužívání a zlepšení postavení zvířat působením na odborné, akademické půdě i obecně ve společnosti⁸. Druhý směr představují tzv. „středoproudá“ zvířecí studia, která kontroverzní témata mnohdy vynechávají a neusilují o změnu.

Zkoumání role zvířat v lidské společnosti bylo dlouho na okraji vědeckého zájmu. Podle některých je takové ignorování úlohy zvířat a jejich interaktivních schopností výsledkem pozitivistické a antropocentrické perspektivy – např. podle Arlukeho a Sanderse za sociologii⁹, či Mullin za antropologii¹⁰.

Zájem o problematiku lidsko-zvířecích vztahů začal růst na konci 20. století, (a vzestupným tempem pokračuje i v 21. století), kdy se pomalu začaly Human - Animal Studies etablovat jako nový interdisciplinární vědní obor. Za zmínku stojí např. v roce 1991 založená The International Society for Anthrozoology (oficiální časopis *Anthrozoös*), nebo časopis *Society & Animals*, který pod hlavičkou organizace *Psychologist for the Ethical Treatment of Animals* (dnešní *Society & Animals Forum, Inc.*) vychází již od roku 1993. V roce 2002 vznikla v rámci Americké sociologické asociace sekce *Animals and Society*, od roku 2006 má Britská sociologická asociace sekci *Animal/Human Studies Group*. Zásadní je vznik *Institute for Critical Animal Studies* v roce 2001, který přináší kritický pohled na lidsko-zvířecí vztahy

⁷ str. 28: Mills S., 2010

⁸ The Institute for Critical Animal Studies: <http://www.criticalanimalstudies.org/about/>.

⁹ Arluke, A., Sanders, R.: 1996

¹⁰ Mullin předkládá kritiku opomíjení studia zvířat u některých antropologů. Pokud byla roli zvířat dříve věnována pozornost, byla představována především jako zdroje potravy a nástroj ke zkoumání sociálních procesů. V poslední době se ale základní předpoklady o zvířatech a jejich interakci s člověkem přezkoumávají a zvířecí antropologie se těší větší pozornosti. (Kučerová, 2010).

s cílem odhalovat vykořisťování zvířat ve společnosti a snažit se o změnu situace. V roce 2005 vznikla nezisková výzkumná organizace The Animals and Society Institute.¹¹

Rostoucí zájem o nový obor se projevuje vznikem výzkumných a studijních center na rozličných světových univerzitách, především v USA (New York University, University of Washington, Wesleyan University, University of Wollongong), Velké Británii, Austrálii, Novém Zélandu či Skandinávii. Přibývá rovněž článků v časopisech, jejichž zaměřením nejsou přímo Human - Animal Studies.

Svoji práci bych zařadila mezi Critical Animal Studies, neboť se snaží kriticky analyzovat současný stav a odhalovat mechanismy, které přímo či nepřímo podporují jeho udržování. Vzhledem ke kritickému přístupu se tak moje práce nesnaží být hodnotově neutrální. Než se dostanu ke konkrétnímu tématu této práce, je třeba objasnit dva důležité termíny:

2.1 Lidské a mimolidské

Pojem mimolidská zvířata se snaží rozbít tradiční dichotomii člověk – zvíře, narušit antropocentrickou optiku vidění světa a poukázat na to, že člověk i zvíře jsou členy jednoho biologického společenství. Ze stylistických důvodů nebudu v textu užívání tohoto pojmu striktně uplatňovat, a někdy zůstanu jednoduše u „zvířat“.

2.2 Antropocentrismus

Antropocentrické myšlení je takové, které považuje za středobod a východisko každého hodnocení člověka. Vše živé se měří na základě své užitečnosti či naopak škodlivosti člověku a hledí se přitom pouze na jeho životní potřeby.

¹¹ str. 34: Vandrovcová, 2011

3. Zvířata ve světě člověka

Následující kapitola nebude o zvířatech jako takových, ale o lidském vztahování se k mimolidskému světu. Věnovat se postoji člověka ke zvířatům, resp. jeho postupným proměnám během posledních staletí a tisíciletí, považuji za důležité pro pochopení současných jevů, které jsou spojeny s aktuální podobou intenzivního zemědělství v naší společnosti a s rolí zvířat v něm. Způsoby, kterými se zachází se zvířaty v rámci současné převažující podobě hospodářské produkce, které tolerujeme, popřípadě vůbec nereflektujeme, mohou být v odlišných kulturních kontextech vnímány jako nepřijatelné.

Člověk se již od počátku svých dějin určitým způsobem vztahoval k přírodnímu prostředí, které jej obklopovalo. Přírodní děje, síly a bytosti (zvířata) byly pro svoji nepředvídatelnost a mnohdy nevysvětlitelnost často předmětem zbožšťování, personifikace a vytváření různých tabu a uctívaných kultů. Oblast přírodního (přírozeného) a lidského (umělého) nebyla oddělena, protože „*lidská produkce nepředstavovala něco, co by mohlo být srovnáváno co do důležitosti a důsaznosti s přírodními ději a procesy*“¹² - člověk spíše přijímal dominantní postavení přírody a snažil se žít s přírodou v souladu.

Ještě ve středověké Evropě se příroda nevydělovala ze společnosti. Obrat nastal především během 16. století, kdy se příroda (a zvířata) stala oblastí, mimo kterou, resp. nad kterou se člověk postavil.¹³

V západní kultuře, v industrializovaných a konzumně orientovaných ekonomikách lze dnes nalézt dva extrémy. Na jedné straně je to existence hýčkaných domácích mazlíčků, kteří představují typ zvířete, se kterým jsou lidé v urbanizovaném světě obeznámeni nejčastěji. Na straně druhé jsou to zvířata objektivizovaná, určená k produkci a spotřebě, jsou to zvířata-stroje, nebo jednoduše „přírodní zdroje“. Játka a továrny zpracovávající maso se přesunuly na okraje měst a jenom málo lidí se zajímá o to, co se děje uvnitř, či jací lidé zde pracují. Stejně tak jsou na okraji zájmu tato objektivizovaná zvířata. Konzumenti v industriálních ekonomikách zpravidla nemyslí na zvířata, která jedí, zvířata nenesou asociaci s masem, lidé jedí „maso“ a ne „zvířata“.¹⁴

¹² str. 262: Benyovszky a kol, 2007

¹³ str. 31: Kohák, 2002

¹⁴ MULLIN, M.: *Mirrors and Windows: Sociocultural Studies of Human-Animal Relationships*. Albion College: Albion. Annual Review of Anthropology, 1999, Vol. 28, pp. 201-224.

3.1 Lovecko-sběračské společnosti

Charakteristické pro lovce a sběrače bylo pojmání člověka v rovnosti s okolním světem (rostliny a zvířata, ale i neživá příroda či počasí). Zvířatům připisovali duchovní schopnosti, jejich pocity a myšlenky považovali za podobné těm lidským.

U lovecko-sběračských společností byl poměrně častý tzv. *totemismus* – zvíře či rostlina jsou chápána jako předek či příbuzný dané skupiny, je to symbol totožnosti. Součástí totemismu bývají zvířecí jména, exogamie¹⁵ a různá tabu vážící se k totemu, např. zákaz zabít a konzumace. Podle Léviho-Strausse představuje totemismus klasifikační systém, příroda je rozdělena množstvím druhů rostlin a zvířat a toto rozdělení funguje jako jakýsi předobraz v sociálním světě.¹⁶ Komárek vysvětluje, že i totemový a posvátný tvor může být zabít a kolektivně zkonsumován: na účastníky může přejít moc a síla zvířete, společenství bude navíc stmeleno kolektivní vinou, kterou s sebou takový akt přinese. „*Posvátný živočich je navzdory své posvátnosti trýzněn, zabít a kolektivně sněden, čímž vznikne hrůzné a mystické pouto mezi všemi, kdož tak učinili – tradiční zabijačka, téměř rituální zabíjení kdysi laskavě poplácávaného pašika, je posledním zbytkem téhož v naší kultuře*“¹⁷. Aby se vyvážil rozpor mezi příbuzenstvím a zabíjením, lov je protkán rituály vyjadřující úctu a respekt.

Pro lovce nebyla zvířata pouze zdrojem potravy, ideje lovců o zvířatech byly velmi pestré. Lovecké ideje a praktiky nelze redukovat na vysvětlení prostřednictvím ekonomických faktorů.¹⁸

3.2 Zemědělci

K rekonstrukci vztahu zemědělců k okolnímu prostředí a především ke zvířatům není k dispozici takové množství pramenů, jako je tomu u lovců a sběračů. Existuje však několik hypotéz, založených na etnografických poznatcích, které vysvětlují změnu vztahu člověka k přírodnímu prostředí.¹⁹

¹⁵ sňatky mezi příslušníky téže skupiny (totemu) jsou zapovězeny

¹⁶ str. 116: Murphy, 2004

¹⁷ str. 116: Komárek, 2011

¹⁸ str. 209: Mullin, 1999

¹⁹ str. 22: Svobodová, 2012

Svobodová ve své disertační práci nastiňuje základní hypotézy přístupu zemědělců k mimolidskému světu, které bych na základě jejich obsahu nazvala *symbolický dualismus, zvíře jako otrok a sociální smlouva*.²⁰

1/ V prvním přístupu (např. Hodder, 1990; Morris, 2000) je hlavním organizačním principem života symbolický dualismus mezi divokou přírodou a sídlem. Projevuje se opozicí lidí vůči přírodě – v činnosti kultivace půdy, údržbě polí, ochrana úrody i lidí před divokými zvířaty a manipulace s domácími zvířaty. Tímto dualismem se nemyslí dualismus karteziánský (viz oddíl 3.6.1).

2/ Ingold se na základě svých etnografických srovnávacích studií domníval, že zatímco lovci a sběrači vnímali zvířata jako rovnocenné bytosti, zemědělci přistupovali k domestikovaným zvířatům jako k otrokům. Důvěrné pouto mezi lovci-sběrači a zvířaty klade do protikladu s dominantním postojem u zemědělců. Proces domestikace podle Ingolda stojí za změnou statutu zvířat v lidské společnosti.

3/ Kritici Ingolda (např. Oma, 2010; Whittle, 2003; Knight, 2005) hovoří spíše o ideji tzv. sociální smlouvy, podle které je vztah zemědělců a zvířat reciproční, založený na vzájemné pomoci – lidé poskytnou zázemí, ochranu a potravu; zvířata odvedou práci a své produkty. Vzhledem ke každodennímu kontaktu při péči o zvířata dochází k vytvoření intimního, přátelského vztahu.

3.3 Antické Řecko a Řím

V každodenním životě Řeků mělo mnoho zvířat určitý vztah k božstvům, především jako obětiny. Jen málo božstev bylo zoomorfních, většina z nich byla zobrazována antropomorfně. Obecně se mělo za to, že zvířatům oproti lidem schází řeč a rozum, a jejich podřízenost člověku (stejně jako podřízenost žen a dětí, metoiků a otroků – pouze dospělí svobodní muži byli plnohodnotnými lidmi) byla samozřejmostí.²¹

Již Aristoteles (384-322 př. Kr.) definuje člověka jako živočicha, mající logos (*zoon logon echon*) a vytváří hierarchii jsoucen: vyšší formy předpokládají existenci nižších forem - nejnižše stojí rostliny, o něco výše zvířata (živočichové si již oproti rostlinám musejí shánět potravu a pohybují se), a nad všemi těmito nižšími dušemi stojí člověk se svou jedinečnou schopností rozumu a mravnosti.²²

²⁰ str. 22: Svobodová, 2012

²¹ str. 61: Komárek, 2011

²² str. 51: McGreal, 1992

Stoikové (především Chrysippos, 280-208 př. Kr.) začali rozvádět nauku o zvířecích instinktech, které jsou v opozici vůči unikátnímu lidskému rozumu. Na jejich myšlenky navazovali myslitelé jako Cicero (106-43 př. Kr.) či Seneca (4 př. Kr – 65 po Kr.), kteří ve svých pracích poukazovali na nižší hodnotu zvířat a obhajovali jejich užívání ke službě a pokrmu bytostí vyššího řádu – lidí či bohů. Opozici k těmto názorům představoval např. Plútarchos (49-125), který považoval zvířecí duše za srovnatelné s lidskými co do míry rozumu i nesmrtelnosti, vznesl požadavek na spravedlnost a soucit ke zvířatům, a také podporoval vegetariánství.²³

Hranice římské morálky dobře odrážejí římské hry, které probíhaly ve speciálních arénách (nejznámější a největší z nich Koloseum pojmul až 50.000 diváků), a ve kterých se odehrávaly nejrůznější zápasy mezi lidmi, lidmi a zvířaty, či pouze mezi zvířaty navzájem. Historik W. E. H. Lecky nastiňuje vývoj římských her, které směřovaly k vymyšlení stále krutějších zápasů pro pobavení diváků za použití stále většího množství zvířat a lidí. Utrpení, které by nebylo tolerované pro určité skupiny lidí, nikoho nepohoršovalo, pokud šlo o otroky, vězně, válečné zajatce a všechna zvířata. Vliv křesťanství postupně inicioval upouštění od zápasů mezi lidmi, sledování bojů mezi zvířaty však bylo populární nadále a jeho úpadek souvisel se ztrátou bohatství a území říše, která tím přišla o bohatý přísun divokých zvířat.²⁴ „Křesťanství nechalo zvířata zcela určitě za hranicemi soucitu, stejně jako tomu bylo v Římě“.²⁵

3.4 Křesťanství a mimolidský svět

Křesťanská tradice vznikala až v době, kdy byla domestikace a používání zvířat v zemědělství běžnou věcí – odtud podle Pattersona pramení posvěcení představy, že svět a zvířata jsou zde proto, aby sloužila člověku, jak je psáno již v Bibli²⁶: „*Plod'te a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe*“. Tak tomu ale bylo až po vyhnání Adama a Evy z ráje, ve kterém nadvláda nad ostatními živočichy neznamenal jejich pojídání.²⁷ Člověk vládl nad

²³ str. 63: Komárek, 2011

²⁴ Lecky, W. E. H.: History of European Morals from Augustus to Charlemagne, Longmans, Green And Co., London, 1890.

²⁵ str. 208: Singer, 2001

²⁶ Genesis I, 28

²⁷ „Bůh také řekl: „Hle, dal jsem vám na celé zemi každou bylinu nesoucí semena i každý strom, na němž rostou plody se semeny. To budete mít za pokrm.“ (Genesis I, 29)

vším živým, jeho vláda byla ale dobrotivá. Zabíjení zvířat bylo přípustné až po pádu člověka. Trestem za prvotní hřích se příroda stala vzpurnou, nebezpečnou a život se proměnil v boj.

Křesťanští autoři (od sv. Augustina po Tomáše Akvinského) navazovali především na aristotelsko-stoickou myšlenkovou linii. Potvrzovali smrtelnost zvířecích duší (po smrti žije pouze rozumná část duše a zvířata schopnost myslet nemají) a ve svých myšlenkách popírali jakékoliv morální závazky lidí ke zvířatům.²⁸ Existoval však i okrajový spodní proud se soucitným postojem ke zvířatům, kam lze zařadit např. sv. Basila, sv. Ambrože, sv. Františka z Assisi, sv. Bonaventuru.

Křesťanství přineslo myšlenky na výjimečnost lidského druhu a posvátnost lidského života – pouze člověka jako jedinou bytost na světě čekal po fyzické smrti život.

Existují i odlišné interpretace a výklady biblických textů, v nichž je člověk prezentován spíše jako pečující hospodář, který se má o zvířata zodpovědně starat, nikoliv je zabíjet. Tyto interpretace však byly (zřejmě záměrně) opomenuty.²⁹

3.5 Středověk

Středověké myšlenkové koncepce přírodního řádu ve velké míře čerpají z platónských a aristotelských motivů a v hojné míře využívají rovněž křesťanských vlivů. Uchovávají platónské hierarchické schéma řádu přírody. Změna je nyní v tom, že všechna přírodní jsoucna jsou chápána jako Boží výtvor.³⁰ Středověké scholastické období se vyznačovalo především zájmem o lidský rozum, rozvojem racionality a přírodních věd, snahou o logická a kauzální pojetí světa.

Ve středověké Evropě převládal obraz zvířete jako níže postaveného bližního – lidé se zvířaty žili v bezprostřední blízkosti, bydleli s nimi a dávali jim jména, předpokládali u nich také určitou dávku porozumění, ale bez okolků je také využívali. Stejně tak ale páni využívali i lidské poddané a toto zacházení nebylo v žádném protikladu: *„středověk prostě vycházel z hierarchického pojetí světa, ve kterém mají své místo páni, zemané, poddaní, nevolníci i zvířata – a osobní známost i osobní krutost člověka vůči zvířeti nebyla o nic horší či lepší než známost a krutost pána a raba“*³¹.

²⁸ str. 32: Patterson, 2005

²⁹ str. 116: Kolářský R., Suša O., 1998

³⁰ str. 276: Benyovszky a kol., 2007

³¹ str. 31: Kohák, 2002

3.6 Novověk

3.6.1 Karteziánský obrat

V novověku již zvíře není vnímáno jako níže postavený bližný, spíše se formuluje obraz zvířete jako suroviny. Stejně tak otrok či domorodec není nejnižší postaveným člověkem, ale pouhým majetkem a spotřebním zbožím, jen dalším užitkovým zvířetem.

Zásadní proměnu v nazírání člověka na mimolidské bytosti výše načrtnutým směrem přinesl René Descartes (1596-1650). Zvířata podle něj na rozdíl od lidí postrádají rozum a duši, na základě toho jim odepírá schopnost vědomí, emocí a citů – jsou to pouze jakési dobře sestavené stroje: *„To, co činí lépe než my, ještě nedokazuje, že mají ducha; neboť podle toho by ho měla více než kdokoli z nás a jednala by lépe ve všem; spíše to však dokazuje, že ho nemají vůbec, a že to příroda v nich působí sestavením orgánů: právě jako hodiny, složené jen z koleček a per, mohou počítat hodiny a měřit čas přesněji než my s veškerou svou rozumovostí“*³².

Descartes tak přináší dualismus dvou odlišných stvořených substancí (odtud tzv. karteziánský obrat): nemyslicích hmotných těles, rozlehlých v prostoru (*res extensa*; mj. zvířata a hmotné lidské tělo), a myslících, v prostoru nerozlehlých substancí (*res cogitans*; lidská duše). Tato představa silně ovlivnila novověkou přírodovědu, náhled na postavení člověka v řádu světa, ale hlavně etiku zacházení se zvířaty - otevřela dveře vivisekčním experimentům a celkově vedla k potlačení pochybností nad využíváním zvířat: jejich výkřiky bolesti byly přirovnávány ke špatně naladěnému nástroji či zadřenému stroji.

Ve stejné době také vzniká opačná myšlenková linie, reprezentovaná např. H. Rorariem (1485-1556) a především Michelelem de Montaigne (1533-1592). Ve svých esejích se vymezují proti aroganci člověka ve vztahu ke zvířatům.

3.6.2 Utilitaristická etika

Utilitarismus představuje filosofický směr, který staví na principu užitečnosti – cílem a měřítkem lidského jednání je hledání prospěchu, užitku, blaha, a zároveň omezení bolesti a utrpení. Člověk by měl konat skutky přinášející *všem* co největší dobro či naopak ty, které potlačují zlo: *„Přesvědčení, které uznává za základ mravnosti „užitečnost“ či „princip*

³² str. 42: Descartes, 1992

největšího štěstí“, má za to, že skutky jsou správné, nakolik přispívají ke štěstí, a jsou špatné, nakolik přispívají k opaku štěstí. Šťěstím se myslí potěšení a nepřítomnost bolesti, nešťěstím bolest a nedostatek potěšení“³³ Těmito užitky všech se myslí především užitky lidí.³⁴

Jeremy Bentham (1748-1832) byl prvním utilitaristou, který považoval za nutné začlenit do lidského morálního obzoru i zvířata. Rozhodující je podle něj spíše než schopnost myslet či užívat řeč schopnost prožívat bolest, utrpení či naopak radost – kterou podle něj mimolidské bytosti jednoznačně disponují.³⁵

Benthamovy názory sdílí i Peter Singer (nar. 1946) a myšlenky v duchu utilitaristické etiky bohatě rozvíjí v knize *Osvobození zvířat* (1975), která zaznamenala obrovský úspěch a stala se jedním ze základních titulů v oblasti boje za práva zvířat.

Singer tvrdí, že vzhledem ke schopnosti zvířat prožívat bolest a utrpení (neboť neexistují spolehlivé vědecké či filosofické důkazy prokazující opak) neexistuje morální ospravedlnění pro považování bolestí i radostí zvířat za méně důležité než jsou ty lidské. „Abychom se vyhnuli druhové nadřazenosti³⁶, musíme přiznat, že bytosti, které jsou si podobné ve všech relevantních ohledech, mají stejné právo na život – a pouhá příslušnost k našemu vlastnímu biologickému druhu v tom nemůže být žádným morálním kritériem“.³⁷

Přestože Singer odmítá druhovou nadřazenost, nedomnívá se, že všechny životy jsou stejně cenné – o jeho ceně rozhodují i jiné charakteristické rysy, jako např. plánování budoucnosti, abstraktní myšlení či komunikace. Pokud bychom museli rozhodovat mezi záchranou zdravého člověka a člověka mentálně postiženého, pravděpodobně bychom vybrali první možnost, stejně by to nejspíše bylo jako volit mezi životem primáta a životem hlodavce. Podle Singera je však důležité vidět rozdíl mezi působením bolesti a chápáním života jako celku, neudělovat přednostní právo na život automaticky vlastnímu druhu, ale přihlížet i k jiným charakteristikám.³⁸

³³ str. 42: Mill, J. S., 2011. John Stuart Mill (1806-1873) je jedním z klasiků utilitarismu.

³⁴ Znoj, 2009

³⁵ Bentham, J: Introduction to the Principles of Morals and Legislation, Kitchener, 2000. Dostupné z: <http://www.efm.bris.ac.uk/het/bentham/morals.pdf>

³⁶ Druhová nadřazenost neboli speciesismus (obdoba termínů rasismus, sexismus) je ideologie, podle které jsou některé živočišné druhy (člověk) cennější než jiné. Koncept speciesismu vznikl v 70. letech jako kritická reakce na antropocentrismus.

³⁷ str. 34: Singer, 2001

³⁸ „Ani při nejintenzivnější možné péči nemohou některé těžce opožděné děti svojí inteligencí nikdy dosáhnout úrovně inteligence psa (...). Jedinou věcí, která odlišuje dítě od zvířete v očích těch, kdo vyhlásují jeho „nárok na život“, je biologická příslušnost k rodu homo sapiens, zatímco šimpanzi, psi a vepři k němu nepatří. Uvažujeme-li o tomto rozdílu jako o základu pro nárok dítěte na život, zatímco u druhých živočichů to neplatí, jde samozřejmě o čistou druhovou nadřazenost (...) Jediný postoj, nezaměnitelně druhově nadřazený, je ten, který se pokouší postavit hranici práva na život paralelně s hranicí vlastního druhu“ (str. 33, Singer 2001).

3.6.3 Painismus

Richard Ryder (narozen 1940) jako první v roce 1970 ve svém textu použil pojem speciesismus. Svůj životní postoj k mimolidským bytostem vyjadřuje teorií painismu (poprvé použil r. 1985, z angl. pain – bolest), podle které všechny bytosti, které cítí bolest, mají mít svá práva. „*Naše obavy z bolesti a z utrpení jiných by měly zahrnout jakoukoliv bytost, která cítí bolest, nehledě na pohlaví, společenskou vrstvu, rasu, národnost nebo živočišný druh*“, napsal pro britský The Guardian.³⁹ Ryder netvrdí, že musíme jednat stejně se všemi živočišnými druhy. Ovšem v otázce způsobovaného utrpení bychom měli přistupovat stejně ke zvířeti jako k člověku.

Ryder se také vyjadřuje k etice utilitarismu, která je podle něj problematická ve svém sčítání a odečítání užitku a strádání. Podle zásad utilitarismu by například bylo utrpení jednotlivce, který byl napaden skupinou násilníků, vyváženo jejich radostí a uspokojením z činu. Bolest jednoho a bolest druhého jsou podle Rydera odděleny a nelze je od sebe libovolně sčítat nebo odčítat. Stejně tak se domnívá, že 100 jednotek bolesti, které zakouší jedinec, je mnohem horší, než přidělit tisíci lidem po jedné jednotce bolesti. Bolest žádné bytosti nemůže být ospravedlněna radostí a užitkem někoho jiného.⁴⁰

3.6.4 Etika úcty k životu (biocentrismus)

Pojem úcta k životu je spojen se jménem Alberta Schweitzera (1875-1965)⁴¹, který jím vyjádřil své vztahování se k mimolidskému světu. Základ všeho vidí v prokazování stejné úcty veškerému životu, nejen svému vlastnímu – všichni jsme jeden život, eticky není rozdíl mezi životem člověka a ostatních bytostí. Dobrý člověk podle Schweitzera prokazování úcty a ochrany rozšíří za lidský obzor směrem ke všemu živému. Úcta k životu u Schweitzera začíná prožitým údivem nad životem, který se od renesance postupně vytrácel. Začalo převládat mechanické a příčinné vidění světa, ve kterém se člověk neseťká s ničím zázračným a udivujícím, je to svět všední, redukovaný na matematicko-mechanický popis.⁴²

Paul Taylor, další ze zastánců filosofie úcty k životu, formuloval čtyři základní teze, kterými definuje biocentrický postoj: První je přesvědčení, že člověk je jako živočich

³⁹ Ryder, R.: All beings that feel pain deserve human rights. The Guardian, 6/8/2005. Dostupné z: <http://www.guardian.co.uk/uk/2005/aug/06/animalwelfare>

⁴⁰ tamtéž

⁴¹ V roce 1936 Schweitzer vydává stejnojmennou knihu *The Ethic of Reverence of Life*.

⁴² str. 86: Kohák, 2002

začleněn do rovnoprávného společenství všech bytostí, nemá však žádná přednostní práva. Další tezí je, že Země je soustava vzájemných závislostí a naše konání má globální souvislosti a ovlivňuje vše ostatní, což bychom měli mít na mysli. Třetí zásada uznává hodnotu bytí každé živé bytosti, které je hodnotou samo o sobě. V poslední tezi Taylor vyslovuje závěr, že představa o lidské nadřazenosti je výrazem lidského rasismu, je to neoprávněné pasování se do výsadního postavení.⁴³

Schweitzer chápe, že člověk je na své cestě životem někdy donucen chovat se destruktivně (např. vůči myši, která okupuje jeho příbytek, nebo při obstarávání potravy), musí si však být vědom důsledků svého jednání, vzít za ně zodpovědnost, nepůsobit zbytečné a kruté utrpení. Schweitzer sice nestanovuje konkrétní hranici již neúnosného jednání, hodnota jeho teorie úcty k životu však spočívá ve vymezení se proti přístupu, který to, co člověku nepřináší prokazatelnou hodnotu, označuje jako bezcenné a nedůležité.

Poslední tři zmiňované filosofické přístupy zahrnují mimolidský svět do svého morálního obzoru a zabývají se lidským jednáním ve vztahu k němu. Narušují přitom tradiční antropocentrické postoje, které člověka stavěly a stále staví nad zbytek živočišné říše. A ačkoliv se společně neshodují na základě, podle kterého lze zvířatům přisuzovat morální status, jejich pohled shledávám přínosný při hledání odpovědí na otázky týkající se postavení člověka ve světě a pro formulaci závazků člověka k ostatním živočišným druhům.

⁴³ str. 93: Kohák, 2002

4. Konzumace masa: od svátečního ke každodennímu

V této kapitole předkládám kratší historický přehled konzumace masa v lidské historii. Otevírám tím otázku, nakolik je dnešní množství každodenně konzumovaných živočišných produktů lidskou přirozeností a nakolik se jedná pouze o sociální konstrukt.

4.1 Od lovců a sběračů k zemědělcům a pastevcům

Univerzální způsob života lidí archaických společností (tzv. lovecko-sběračské společnosti) představovalo neustálé putování po krajině za účelem sběru plodin a lovu ryb a zvěře, a to až do doby před 12.000 až 15.000 lety⁴⁴. Největší část potravy tvořila rostlinná složka (sběr plodů, semen, ořechů), která byla doplněna konzumací drobných živočichů (drobní savci, mláďata, hmyz a měkkýši, vejce) – tento většinový podíl sehnané potravy přitom zajišťovaly ženy. Lov velkých zvířat jejich mužskými protějšky byl nejistý, jejich úlovky byly spíše „*jakousi třešničkou na dortu, představovaly ze strany mužů jakousi kombinaci neplánovaného přilepšení a bojového sportu*“⁴⁵. Společenství lovců a sběračů rozhodně nepředstavuje okrajovou záležitost historie rodu Homo, naopak lovecko-sběračská etapa zaujímá 99,6% vývoje člověka.

Od lovu zvířat a sběru plodin se postupně přecházelo k domestikaci určitých divokých plodin a zahradničení, které bylo někde nahrazováno zemědělstvím a pastevectvím. Právě v tomto pozdějším období vznikaly společnosti orientované na chov hospodářských zvířat a pěstování kulturních plodin. Murphy upozorňuje, že všechna společenství neučinila tento přechod z jednoho typu obživy na druhý současně. Některé společnosti přešly k zahradničení až po prvním kontaktu s evropskými kolonizátory, jiné tak neučinily vůbec a dodnes si zachovávají ráz hospodaření lovců a sběračů.⁴⁶

Hospodářská zvířata mohou, ale nemusí být součástí zemědělského způsobu života. Nejčastěji byla domácí zvířata brána především jako zdroj vedlejších produktů – mléko a produkty z něj. Maso zvířat se konzumovalo pouze příležitostně (různé svátky a slavnosti, obětiny, smrt zvířete). Množství konzumovaného masa záviselo i na množství pěstovaných

⁴⁴ str. 134: Murphy, 2004

⁴⁵ str. 202: Komárek, 2011

⁴⁶ Proces neolitizace Evropy (vznik prvních zemědělských evropských společenství) je podle Matouška (2010) stále předmětem diskuse. Obecně je přijímáno tvrzení, že pro vznik evropského zemědělství hraje klíčovou roli kulturní centrum na Blízkém východě (již zmiňovaná oblast úrodného půlměsíce) a Egejská oblast, odkud se zemědělství šířilo. Jednotný názor na to, zda mezolitičtí lovci-sběrači před neolitiky ustupovali, adaptovali se či byli likvidováni, nepaduje.

zemědělských plodin – kde se lidé spoléhali na zemědělskou úrodu méně, tam se maso jedlo častěji. Zároveň platí, že tam, kde se hodně jedlo maso, o to méně se požívaly mléčné výrobky a naopak.⁴⁷

Přechod k usedlému zemědělskému způsobu života bývá někdy adorován a laicky vnímán jako postup na „vyšší“ úroveň, spolu se samozřejmým předpokladem dostatečného množství potravy k dispozici a zlepšení zdraví. Archeologické výzkumy ukazují, že opak je pravdou. Fádní a nevyvážená strava, na rozdíl od pestré potravy lovců a sběračů, vedla k většímu výskytu nemocí a obezity.⁴⁸ Zemědělec existenčně závisel na menším spektru plodin, které sám dokázal vypěstovat, což představovalo ohrožení v případě neúrody.

4.1.1 Domestikace

Domestikace je proces, v rámci kterého jsou zvířata (z původně divokých předků) člověkem dlouhodobě a systematicky chovaná za určitým cílem, zároveň jsou přetvářena (šlechtěná) za účelem zvýraznění a stabilizace určitých vlastností a znaků.⁴⁹

O domestikaci se zde zmiňují často, považují proto za důležité se u tohoto fenoménu více pozastavit a trochu jej vysvětlit. Domestikace je počátek veliké změny, která závažným způsobem mění statut zvířat v lidské společnosti. Rituální rozměr, projevovaný mimo jiné posvátnou úctou a respektem, se pomalu vytrácí, zvířata se stávají majetkem lidí. Rozevívá se propast mezi postojem k divokému a domácím zvířeti, čemuž napomáhá dualismus vesnice – les.

Většina kultur si domácí zvířata představovala jako od počátku světa domestikovaná či v takové podobě přímo stvořená. Především je třeba si uvědomit, že domestikace představuje mutuální fenomén⁵⁰ – není jasné, kdo si koho takříkajíc ochočil. V procesu domestikace (oproti *symbióze*) je jeden živočišný druh dominantnější než druhý, který mu podléhá a (ne)dobrovolně se vzdává své svobody. Mnoho živočišných druhů se však k člověku dobrovolně přidalo (kočka, holub). Praví domestikanti se podle Stanislava Komárka vyznačují

⁴⁷ str. 20: Svobodová, 2012

⁴⁸ str. 43: Matoušek, 2010

⁴⁹ Zoologie pro veterinární mediky: *Domestikace*. Dostupné z:

<http://www.zoologie.frasma.cz/domestikace/domestikace%20uvod.html>

⁵⁰ „(...) není zcela jasné, kdo si vlastně koho omotal kolem prstu, ať už materiálně či citově – lidská civilizace je na slepicích závislá minimálně stejně jako ony na ní“. Str. 136: Komárek, 2011.

neproblematickým a pravidelným množením v péči člověka, formou zřetelně odlišnou od divokého druhu⁵¹.

Domestikované živočichy lze rozlišit na *starodomestikanty* (s počátky v dávnověku až do r. 1500, patří sem např. psi, kozy, ovce, králíci) a *novodomestikanty* (od r. 1500 a nejvíce za posledních 200 let, zahrnuje řadu laboratorních, kožešinových a pro zábavu chovaných druhů). „Domestikace zvířat se spolu s počátky zemědělství staly v podobě zemědělské revoluce nejvýznamnější událostí v dějinách lidstva, průmyslová a informační revoluce jako třešničky na dortu“⁵².

Domestikanti byli oproti divokým formám vnímáni jako ušlechtilejší a lidštější, tj. obecně lepší. V 18. století se ovšem různí myslitelé začali přiklánět k názoru, že domestikanti jsou naopak zdegenerovaní, méněcenní a nepřirození (jako např. Lorenz, Wallace, Buffon).⁵³

Po srovnání domestikantů s jejich divokými protějšky lze rozeznat nápadné rozdíly fyzické i psychické: zmenšení kostry, zkrácení končetin, ochabnutí svalstva, delší reprodukční období, vzestup sexuální aktivity, zmenšení mozku, hroucení původní instinktivní výbavy a sociální struktury druhu, snížení tendence k obraně rodiny, zvýšení schopnosti snášet manipulace a těsnou blízkost s ostatními v malém prostoru, pokles útekové vzdálenosti až k nule.

Důležitý je poznatek, že v počátku domestikace nehrála hlavní roli užitek zvířete, ale především zvědavost a touha po zvířecích společnicích, kultovní a magické důvody – domácí zvířata jsou „na půl cesty k člověku“⁵⁴, jde vlastně o jiné bytosti než zvířata divoká, která mají jiný statut. Časem však převládl aspekt užitečnosti a zvířata začala být žádaná především kvůli potravě, oblečení, zdobení a jako síla při práci.

„Zotročení či domestikace zvířat ovlivnila způsob chování k chyceným zvířatům a později i způsob chování mezi lidmi navzájem. Ve společnostech lovců a sběračů existoval často mezi lidmi a zvířaty pocit jakési spřízněnosti, vyjádřený totemismem a mýty, v nichž vystupovala zvířata nebo tvorové napůl zvířecí a napůl lidské (stvořitelé a prapředci lidstva). Lovená zvířata žila až do chvíle, kdy byla vystopována a zabita, ve volné přírodě. Jakmile však byla zvířata domestikována, přijali pastýři a rolníci mechanismy lhostejnosti, popírání a eufemismu, aby se citově od svých vězňů distancovali“⁵⁵.

Někteří historikové a antropologové se domnívají, že podmanění a zotročení zvířat, přesvědčení o nadřazenosti člověka nad ostatními tvory⁵⁶ vedlo k větší míře nadvlády,

⁵¹ I zde existují výjimky – mezi domestikanty patří např. páv, který je kvůli svému okrasnému zevnějšku chovaný hlavně v divoké formě.

⁵² str. 138: Komárek, 2011

⁵³ str. 144: tamtéž

⁵⁴ str. 152: tamtéž

⁵⁵ str. 25: Patterson, 2003

⁵⁶ viz oddíl 3.

hierarchizaci a autoritářství v lidském soužití. Někteří hovoří o jasné souvislosti mezi využíváním zvířat a stejným zacházením s určitými skupinami lidí – otroctvím, holokaustem (Mason 1999, Jacoby 2006).⁵⁷

Podle historika Jacobyho není náhoda, že první důkazy o otroctví se objevily v oblasti, ve které byla poprvé doložena existence zemědělství, a to na Blízkém východě⁵⁸. Otroctví bylo podle něj pouze „rozšířením domestikace na lidi“⁵⁹. Lidští otroci i zvířecí domestikanti byli podrobováni stejným praktikám: ženy byly nuceny neustále rodit nové a nové otroky, muži byli kastrováni a jinak mrzačeni, používalo se cejchování a bičování.

4.2 Antická města

Vrstvy městského obyvatelstva antického Říma se věnovaly především řemeslu a obchodu, dodavatelem zemědělských produktů byli zemědělci, sídlící na okrajích měst či v jejich blízkosti. Burian⁶⁰ hovoří především o pěstování obilí (základem stravy – různé kaše se zeleninou), vinné révy či sadařství; ale také o chovu drůbeže a dobytka. Dobytek byl navíc využíván spíše jako tažná pracovní síla.

V antickém Řecku byly základem řecké stravy především obilniny (chléb, placky, kaše) a zelenina. Maso bylo drahé a pro městské obyvatelstvo tak představovalo spíše sváteční pokrm podávaný v rámci slavnostních obětí bohům. Výjimkou byl trh s rybami a jinými mořskými produkty, který byl dobře zásobený, takže si tyto pokrmy mohly dopřát i obyvatelé měst a spodina (ve své době byla dokonce ryba nazývána jako pokrm chudých). Na venkově byla situace odlišná, zde si bohatí statkáři mohli dopřát masa všech druhů dosyta.⁶¹

4.3 Středověk

Od období středověku lze rozlišit tři hlavní přístupy ke konzumaci masa, souvisí přitom především s příslušností k určité společenské vrstvě – „rozdíly v chování mezi různými stavy ve stejném regionu jsou často větší než mezi geograficky vzdálenými příslušníky stejné

⁵⁷ str. 26: Patterson, 2003

⁵⁸ Angličtina a další jazyky pro tuto oblast používají termín Middle East, v češtině je stejná oblast označována jako Blízký východ. Jde o oblast zahrnující území dnešní Palestiny, Sýrie, Turecka, Iráku a Íránu – tzv. oblast úrodného půlměsíce. Hovoříme o období přibližně 10. - 9. tisíciletí př. Kr.

⁵⁹ str. 92: Jacoby, 2006

⁶⁰ str. 55: Burian,

⁶¹ Flacelière, 1981

*sociální vrstvy*⁶². Mimořádně vysokou konzumaci masa mají *světské horní vrstvy*. Další přístup je prezentován *kláštery*, které se požívání masa vyhýbají z asketických důvodů. Příčinou není nedostatek, ale vnitřní motivace, odsouzení obžerství vyšších vrstev a obecné nedocení jídla jako takového. U *spodních vrstev, rolníků a sedláků* panuje vysoce omezená spotřeba masa, ovšem z důvodu nedostatku.

Elias ohledně konzumace masa zmiňuje zajímavé změny při přechodu mezi středověkem a novověkem, a sice hovoří o změně způsobu servírování masa. Dříve bylo ve vyšších vrstvách zvykem porcovat velké kusy či celá zvířata přímo na stole, přičemž samotné porcování podléhalo mnoha společenským zásadám. Od tohoto se však postupně upouštělo: jde podle něj o kombinaci vyčlenění výrobních a zpracovatelských úkonů z domácnosti směrem k řemeslníkům a specialistům a o tzv. *posun prahu trapnosti*. Lidé se podle Eliase snaží zapomenout na původ masa a souvislost s mrtvým zvířetem. Dochází podle něj ke „*stále silnějšímu vytěšňování trapného ze zorného pole společnosti*“.⁶³

4.4 Novověk

V raném novověku jsou rozdíly mezi stravováním chudších a venkovských vrstev oproti horním vrstvám zachovány. Těžištěm jejich jídelníčku jsou především různé obilniny a polévky, maso bývá konzumováno opravdu málo.⁶⁴ Rozdíl mezi chudšími a bohatšími vrstvami se zmenšuje až na přelomu 17. a 18. století.

Spotřeba masa začala vytrvale stoupat od poloviny 19. století. Podíl na tom měla především industrializace, urbanizace a utváření nových městských společností: rozvoj infrastruktury, rozvoj železnice a lodí na parní pohon, a také vývoj chladicích a konzervačních postupů, umožňujících dopravu masa na větší vzdálenosti než dříve. Maso se také stalo určitým *symbolem*. Jak již bylo popsáno výše, maso úzce souviselo s třídní příslušností a v dřívějších stoletích (rozdíly mezi jídelníčkem chudých a bohatých můžeme najít už v antice) bylo vyhrazeno především stolům aristokratů a obchodníků. „*Maso se stalo symbolem nově dosaženého bohatství části dělníků a obřadem žádoucího přechodu do střední třídy. Dělníci se často vzdávali jiných potřeb, protože konzumace pečeného hovězího masa a steaků byla jistou známkou úspěchu*“⁶⁵.

⁶² str. 189: Elias, 2006

⁶³ str. 192: tamtéž

⁶⁴ str. 73: Dülmen, 1999

⁶⁵ str. 65: Patterson, 2003

Pro srovnání: za jediný den se dnes porazí takové množství zvířat jako na počátku 20. století za celý rok. Za rok to činí přibližně 300 milionů krav, 50 miliard kuřat, 2.5 miliardy kachen, 1.5 miliardy prasat, 400 milionů koz, 550 milionu ovcí a 5 milionů koní⁶⁶. Nárůst obyvatel, který se odehrál během posledního století, však nebyl v euroamerickém prostoru natolik masivní, aby se jím dal vysvětlit takový vzrůst zájmu o živočišné produkty. Lidé začali konzumovat obrovské množství masa, mléka a vajec (jako ještě nikdy v historii lidstva) jednoduše proto, že zde tato možnost byla - „v některých oborech se postavení amerických pracujících natolik zlepšilo, aby se mohli chlubit, že si dávají každé ráno k snídani steak“⁶⁷. Nabídka dokázala uspokojit neutuchající poptávku po mase, mléce a vejcích.

„Novodobé kontexty konzumace masa vyšších zvířat jsou osvobozeny propojením velkoprodukčně-jatečně-komerčního mechanismu i od velmi skromného rituálního rámce tradičního venkova (zabijačky, svatomartinské husy)“⁶⁸. V pozdním novověku převládá „obrovská všednodenní nadprodukce čehosi kdysi posvátného“, a tak „cosi zřídkavého a tajemného se stává každodenní rutinou, jejíž propastnost většina účastníků nedohledá“⁶⁹.

4.5 Opačné tendence: odmítání masa

Výše byl nastíněn vývoj v konzumaci živočišných produktů s tendencí k jejímu narůstání v průběhu historie. Považuji za důležité zmínit se i o opačné tendenci, jejíž existence je doložená již v období antického Řecka, a sice o fenoménu vegetariánství – odmítání konzumace masa.

V antickém Řecku se masu vyhýbaly sekty typu orfiků a pythagorejců, které se svojí neúčastí na hostině vylučovaly z obce. Vegetariánství také vzkvétalo mezi buddhisty, některými pravoslavnými a pravověrnými hinduisty. Jako samostatné hnutí v euroamerické kultuře vzniklo vegetariánství ve 2. polovině 19. století, inspirací zde byly právě indické myšlenky. Dnes vegetariánů (a veganů) v Evropě postupně přibývá, a to v linii od severu k jihu a od západu k východu, což „je zhruba také schéma vzniku a šíření průmyslové revoluce a liberálních představ obecně“⁷⁰.

⁶⁶ Faostat.fao.org

⁶⁷ str. 65: Patterson, 2005

⁶⁸ str. 124: Komárek, 2011

⁶⁹ str. 124: tamtéž

⁷⁰ str. 126: tamtéž

V uplynulé stati jsme mohli sledovat prokazatelný trend ve zvyšování objemu konzumovaných živočišných výrobků během posledních staletí. Od lovecko-sběračských společností, které představují většinu historie lidského rodu, a jejichž strava z větší části sestávala z rostlinné stravy, jsme se přenesli až k dnešním dnům, ve kterém je zvykem mít na stole každodenně velké množství živočišných produktů. V následující kapitole se podíváme, jaké následky mělo zavedení masa do každodenního jídelníčku pro život tzv. hospodářských zvířat.

5. Intenzivní zemědělství: zvíře jako produkt

V následující části se zaměříme na důsledky, které vyplývají z nadměrné konzumace živočišných produktů – na intenzivní chovy hospodářských zvířat. Uspokojení takové obrovské poptávky by bez velkochovů bohužel nebylo možné zajistit. Zaměříme se především na mechanismy, které udržují a obhajují status quo. Ty souvisejí hlavně s aspekty vyplývajícími z povahy moderní industrializované společnosti, jako je vysoká míra dělbý práce, ovlivňování spotřebitelů, morální neviditelnost určitých procesů a jiné.

5.1 Průmyslové praktiky

Zásadní obrat v oblasti průmyslového chovu hospodářských zvířat, společně se zmíněným rozvojem chladících a konzervačních postupů a dopravních možností, přinesl objev vitaminů A a D v první třetině 20. století. Ten umožnil chovat obrovské množství zvířat celoročně v uzavřených prostorách; vystavovat je slunečnímu záření již nebylo potřeba, protože tyto vitaminy byly zvířatům přidávány do potravy.

Hlavní rozdíly mezi situací před sto lety a dnešní dobou spočívají v neustálém zvyšování rychlosti porážecích linek a několikanásobně vyšší počet samotných porážek. Samotný průběh porážky se nijak zásadně neproměnil. Nejnovější změny spočívají v tom, že je nyní méně jatek, ovšem několikanásobně větších, která rychleji porazí větší množství zvířat. Rozdílná je i situace mezi Evropou a USA – v USA mělo např. v roce 1990 pod sebou 90% objemu jateční produkce pouze 5 velkých podniků⁷¹. V Evropě je větší množství menších podniků, konkrétně v České republice hovoříme o několika desítkách provozoven jatek⁷².

Především je třeba mít na paměti, že živočišný průmysl podléhá, stejně jako každý jiný, diktátu trhu a zisku. Intenzivní chovy hospodářských zvířat jsou vlastně výsledkem tohoto diktátu: za účelem zvýšení produkce a efektivity a snížení nákladů se činí kompromisy na úkor základních biologických a etologických potřeb zvířat. Většina z nich nikdy neuvidí

⁷¹Pro ilustraci: Jeden z obřích podniků vyrostl v Ohio ve městě Cincinnati již v polovině 19. Století. Rozmach zaznamenal především díky bohaté železniční síti. Spojením několika továren zde vzniklo Sdružení jatečních dvorů, které představovalo obrovský komplex ohrad, porážecích linek a továren zpracujících maso. V roce 1947 již pod sebou sdružovalo 40 podniků. Tento komplex se stal největším podnikem svého druhu na světě. Zde také zavedli běžící pásy, kterými zvýšili rychlost a efektivitu první hromadné průmyslové výroby v zemi. (Patterson, 2003). Na základě návštěv zdějších obřích jatek napsal Upton Sinclair slavnou *Džungli*, která poprvé tematizuje dění v zákulisí masného průmyslu a především sociální situaci dělníků pracujících na jatkách.

⁷² Přesný počet provozovatelů jatek v ČR jsem nedokázala dohledat, údaj uvádím na základě hledání v Českém obchodním rejstříku. Dohledala jsem 49 firem, které provozují jatka.

denní světlo, nebude mít možnost se proběhnout ani vytvářet hierarchizované skupiny jako ve svém přirozeném prostředí, kastrace jim bude provedena za plného vědomí, mláďata budou matkám odebrána příliš brzy – jednoduše proto, že je to levnější. „*Přístup k revoluci v chovech hospodářských zvířat nezahrnuje do nákladů vypočítávaného ekonomického růstu životní pohodu zvířat, lidské zdraví a dopady na životní prostředí, a považuje nárůst živočišné výroby za hnany poptávkou*“⁷³.

Svůj velký podíl na současném stavu mají i spotřebitelé, kteří svými nákupními preferencemi ovlivňují výrobu daných produktů. Často se orientují především na nízké ceny výrobků, zemědělci jsou tak nuceni snižovat náklady na výrobu živočišných produktů, a to na úkor životní pohody zvířat. Pokud se nezmění přístup k hospodářským zvířatům a způsob jejich chovu v intenzivním zemědělství bude nadále považován za bezproblémový, změní se jen málo.⁷⁴

Na zveřejňování jakýchkoliv informací o zúkulisí živočišné výroby pochopitelně nemají firmy a společnosti zájem. Navíc vzhledem ke vzrůstající technické efektivitě a značné mechanizaci výroby se do přímého styku se zvířaty dostává čím dál méně lidí. Velkochovy i jatka bývají přeneseny mimo urbanizované lokality. Ve Spojených státech se v současné době dokonce formuje snaha postavit videozáznamy pořízené ve velkochovech mimo zákon (*The Animal and Ecological Terrorism Act*) a jejich autory zapsat na seznam teroristů. V posledních letech se totiž pomocí skryté kamery podařilo odhalit množství případů, kdy docházelo k zanedbávání péče či přímo k týrání zvířat. Firmy a jejich zaměstnanci obvinění z porušování zákona následně přicházeli o klienty v odběratelské síti. Někteří lidé se domnívají, že uzákonit taková opatření by prakticky znamenalo znemožnit odhalování nekalých praktik v intenzivním zemědělství⁷⁵.

⁷³ Str. 75: Twine, 2010. (Vlastní překlad. V originále: „The livestock revolution discourse externalizes animal welfare, human health and environmental costs from its calculations of economic progress and posits the increase in production as demand driven.“)

⁷⁴ „Přestože znepokojení nad podmínkami života zvířat vyjadřují nejdůrazněji obyvatelé západní Evropy, během posledních 30 let se spotřeba masa na jednoho obyvatele v západní Evropě příliš nezměnila. Klesla spotřeba hovězího a skopového, ale to bylo vyrovnáno zvýšenou konzumací vepřového a hlavně drůbežího masa. Maso produkované v systémech, které vyvolávají nejvíc kritiky, přitahuje zákazníky supermarketů nejsilněji. Hlavním důvodem nárůstu spotřeby vepřového a drůbežího masa je, že lidé stále častěji hodnotí tyto druhy výš než hovězí nebo skopové v následujících kritériích: jsou levnější, jsou považovány (v případě kuřecího masa) za zdravější hlavně kvůli nižšímu obsahu tuku; a jsou předkládány v atraktivní a praktické podobě, která spolehlivě zaručuje rychlou přípravu chutného jídla. To jsou momenty tak působivé, že upřednostňují volbu kuřecího a vepřového masa před hovězím či skopovým a zastíňují jakoukoliv tendenci odmítat tyto výrobky z důvodů ochrany zvířat“ (Webster, 1999: str. 126).

⁷⁵ Oppel R.: *Taping of Farm Cruelty Is Becoming the Crime*. The New York Times, 4/6/2013. Dostupné z: http://www.nytimes.com/2013/04/07/us/taping-of-farm-cruelty-is-becoming-the-crime.html?pagewanted=1&ref=earth&_r=0

Dále se již budeme věnovat procesům, které přispívají k tomu, že lidé o zmiňovaném zákulisí živočišné výroby nemají povědomí a informace.

5.2 Konstrukce masa: zakrývání původu

V následující části se budu věnovat otázce zakrývání původu masa, které vede k tomu, že si často lidé neuvědomují přímou spojitost mezi živým zvířetem a masem, které si koupí zabalené v obchodě – nepřemýšlejí nad tím. Zaměřím se přitom na vizuální stránku věci (reklamní obrazy, obaly výrobků) a na stránku jazykovou, která odhaluje způsoby, jakými hovoříme o hospodářských zvířatech a o jejich zabíjení, s jakými významy je pojíme.

5.2.1 Vizuální rovina

V současné době je odsouvání trapného a nepříjemného ze zorného úhlu společnosti dovedeno k dokonalosti (viz kapitola 4.3). Jak již bylo zmíněno, dříve bylo běžné porcovat celá zvířata nebo jejich velké kusy přímo na stole. Postupně se od tohoto upouštělo a maso se zpracovávalo předem jinde. Dnes jsme ještě o krok dále – finální produkty, které si kupujeme v obchodech, případně u řezníka, jsou pouze zakončením dlouhého procesu zpracování zvířecího masa, který je velmi precizně a decentně skryt před zraky lidí. Úprava prodávaného masa plní svoji psychologickou funkci – naporcované kusy, úhledně zabalené v plastových obalech, jsou zbavené všech náležitostí (jako např. hlava s očima, prakticky se neobjevuje krvácení), které by člověka přivedly na spojitost se živým zvířetem: *„pojídané maso a jiné zvířecí produkty jsou zřetelně odlišné od zvířat, ze kterých produkt pochází (...) nesetkáváme se se zvířetem, pokud jde o hygienicky upravený balíček v celofánu, který koupíme v bělostí se lesknoucím supermarketu“*⁷⁶. Většina obyvatel měst nikdy nepřijde do kontaktu s jiným než zpracovaným masem hospodářských zvířat.

S vizuální rovinou zakrývání původu masa souvisí i zavádějící obaly. Přestože jeho drtivá většina pochází z intenzivního zemědělství, tedy z velkochovů, z obalů výrobků na nás dýchá atmosféra idylického života na farmě. Zvířata na nich bývají zobrazována spokojená, volná a ve svém přirozeném prostředí, i když opak je v drtivé většině pravdou. Spotřebitel se tak nad druhou možností nezamýšlí.

⁷⁶ str. 339: Grauerholz, 2007

Také Společnost pro zvířata⁷⁷ spatřuje důležitost v transparentnosti obalů živočišných produktů. Evropská veřejnost podle ní kladně reaguje na zřetelné značení způsobu výroby vajec, které je pro Evropskou unii závazné od roku 2004⁷⁸ – vzrostl nákup vajíček z chovu na podestýlce a z ekologických chovů, kde mají slepice volný výběh. Podle Společnosti pro zvířata by se značení způsobu výroby mělo zavést i pro mléčné a masné výrobky a spotřebitel by se tak mohl informovaně rozhodnout, které chovy svým nákupem podpoří.

Liz Grauerholz provedla obsahovou analýzu⁷⁹ reklamních obrazů zvířat, použitých k propagaci živočišných výrobků. Proces, který napomáhá vnímání zvířete jako objektu určeného na maso, charakterizuje především prezentace masa jako něčeho, co se již více nepodobá zvířeti a nemá s ním nic společného, a také proces, který Grauerholz nazývá „cutification“ (od anglického adjektiva „cute“ - roztomilý), který by se dal přeložit jako „zroztomilňování/zrozkošňování“ nebo „učinit roztomilým/rozkošným“. Tímto pojmem se však nemá vyjádřit větší atraktivita, spíše proces znetvoření či vytváření groteskního. Reklamní sdělení podle autorky posilují a udržují jasné rozlišení mezi zvířaty-domácími mazlíčky a mezi zvířaty, která jsou určena na jídlo či k práci. Ze 410 sledovaných reklamních obrazů zvířat jich 62 % bylo použito k prodeji jídla, 18,5 % k propagaci zdravého stravování, 6 % vybízejících k návštěvě restaurace. Prezentace obrazů byla koncipována tak, že 56 % obrazů nebylo jasně rozeznatelných jako zvířecích, zřetelně rozeznatelných (ukazovaly zvíře v celku) bylo 28 %, na 16 % obrazů byly pouze části zvířat, ovšem rozeznatelné.

V 56 % případů bylo zvíře zobrazeno již jako uvařené, zpracované, v 10 % mrtvé, ale neuvařené, v 9 % živé a ve 22 % byla jeho podoba pozměněna (bylo např. kreslené). Ve většině sledovaných případů tedy byla zvířata prezentována v pozměněném stavu, jako přetvořené objekty určené ke konzumaci, jejich podobnost se živým zvířetem byla potlačena.

5.2.2 Jazyková rovina

Je zde i verbální rovina, která napomáhá zakrývání původu masa. Týká se například (některých) názvů pokrmů. Například jsou zavedené názvy jako hovězí či vepřové, nikoliv

⁷⁷ Společnost pro zvířata: kampaň *Na etiketě záleží!* Dostupné z: www.spolecnostprozvirata.cz.

⁷⁸ Sbírka zákonů ČR: zákon č. 316/2004 Sb.

⁷⁹ GRAUERHOLZ, Liz: *Cute enough to eat: The Transformation of Animals into Meat for Human Consumption in Commercialized Images*. University of Central Florida. Humanity & Society, 2007, vol. 31, pp. 334-354.

býk/kráva či prase.⁸⁰ Zvířata jsou deindividualizována používáním u daného zvířecího jedince místo „on“ či „ona“ jednoduše „to“. Dále bývají nazývána podle svojí funkce, kterou v průmyslu plní: dojnice, nosnice, brojler. Po porážce jsou části zvířecích těl přejmenována, což také napomáhá zakrytí jejich původu – z krav a prasat se stanou steaky, burgery, párky, slaniny či uzené.

Jepson provedla lingvistickou analýzu pojmů, které se používají při referování o zabíjení lidí a zabíjení zvířat. Ve své studii ukázala, že termíny, které znamenají zabíjení zvířat, se často snaží zakrýt aspekty takového jednání a učinit jej pro lidi přijatelnější. Pojmy vztahované k zabíjení lidí nesly konotace brutality, pojmy vztahované k zabíjení zvířat zase nesly konotace soucitu a představy „humánního zabíjení“.⁸¹

Jepson poznamenává, že zvířata jsou zabijena ve velkých počtech kvůli masu, kůži a kožešině, zábavě, testování v laboratořích, nebo jednoduše protože jsou nechtěná. Postoje lidí ke smrti zvířat přitom shledává jako velmi protichůdné, smrt zvířecího společníka může být bolestnější než smrt člověka. Při návštěvě dětské zoo si člověk hladí zvíře, zároveň si bez přemýšlení dá tentýž večer maso zvířete stejného živočišného druhu.⁸² Autorka se proto snaží postihnout jazykové prostředky, které k těmto postojům přispívají.

Významy slov nejsou neměnné a jednoznačné, ale proměnlivé a rozporuplné. Některá slova určité aspekty zvýrazňují, jiné zakrývají. Jepson provedla analýzu zpráv a konverzací z elektronických, tištěných a televizních médií, které sbírala 2 roky. Vybrala 8 termínů, které znamenají zabíjení zvířat a lidí a hledala, jaké významové konotace se s těmito termíny pojí. Při referování o smrti člověka to byly termíny *euthanize* (provést eutanazii), *execute* (popravit), *murder* (zavraždit), *slaughter* (zabít). Při referování o smrti zvířat šlo o pojmy *euthanize* (provést eutanazii), *put to sleep* (uspat), *destroy* (utratit), *slaughter* (zabít).

Jazykové prostředky užívané při referování o zabíjení lidí se významově odlišovaly. Ze 4 vybraných termínů byly 3 užity zaměnitelně, poskytovaly malou informaci o jednajícím (resp. o tom, kdo zabíjel), o důvodech jednání, o postojích referujícího. Ve zprávách o smrti lidí tomu bylo naopak, zprávy obsahovaly velmi emotivní a hodnotící prvky. Např. termín *euthanize* evokuje soucit a ve spojení s člověkem souvisí s úlevou od bolesti a utrpení. Při používání termínu ve spojení se zvířaty již nevyznívá soucitně a není vyhrazeno pro nemoc a umírání, ale používá se při referování o počtech zabitých zvířat v laboratořích, zemědělství či

⁸⁰ V angličtině je to stejné: kráva-cow a hovězí-beef, prase-pig a vepřové pork, tele-calf a telecí-veal.

⁸¹ Jepson, J.: *A Linguistic Analysis of Discourse on the Killing of Nonhuman Animals*. Society and Animals vol. 16, 2008, pp. 127-148.

⁸² str. 128: Jepson, 2008

přeplněných útulcích. Stejný proces Jepson zaznamenává u termínů *put to sleep* a *destroy* (tento výraz se ve spojení s lidmi nepoužívá). U slova *slaughter*, které se používá v souvislosti s lidmi i zvířaty se situace lišila u každé ze skupin. Při referování o lidech se objevovaly silné emotivní a hodnotící komponenty, při referování o zvířatech se neobjevovaly.

Podle Jepson z lingvistické analýzy vyplývá neexistence potřeby rozlišovat mezi různými formami zabíjení zvířat – zvířata jsou vnímána jako majetek a jejich usmrcení není bráno jako porušení morálních zásad či práva. Proto lidé nevidí potřebu rozlišovat usmrcování zvířat do kategorií na základě motivace a dalších aspektů kontextu. Jazykové prostředky vyjadřující se k usmrcování zvířat jsou podle Jepson založeny na přesvědčení, že toto usmrcování je lidské právo. Slovní výrazy jako *euthanize* či *put to sleep*, který Jepson hodnotí jako eufemismus, napomáhají se vyrovnávat se zabíjením zvířat a zmírňovat nepříjemné pocity, které jsou v člověku vyvolávány.⁸³

Konstrukce zvířat jako něčeho „nižšího“ a nepotřebného je obsažena i v široké škále urážek pomocí zvířecích názvů: krysa, kráva, svině, prase, osel, hmyz. Jejich prostřednictvím se lidé vzájemně degradují. Patterson dokládá, že historicky takové výrazy sloužily k výsměchu a ponížení určitých skupin lidí, národů nebo vojenských soupeřů. Evropští kolonizátoři nazývali africké, asijské a americké národy „divokými zvířaty“. Japonci byli za druhé světové války pro Američany „opicemi“ či „psy“, Číňané byli pro Japonce „prasaty“, Američané nazývali Vietnamce „šikmookými opicemi“. Označování Židů za „zvířata“ se podle všeho objevuje po několik staletí. *„Dočasně se definuje celá populace nepřítele jako zbytečná, nahraditelná, a k této nové definici musí dojít co nejdříve, aby většina lidí, kteří nejsou psychopati, dokázala masakrovat nevinné lidi, aniž by pocítovala výčitky svědomí“*.⁸⁴

Sledovali jsme, jak dochází k zakrývání původu masa vizuálními i jazykovými prostředky. Zavádějící obaly a reklamní obrazy, pojmenování i způsob referování o životech zvířat – toto vše člověka odvádí od přemýšlení nad původem masa a jeho souvislosti se živou bytostí. Jak si ukážeme v oddíle 5.3, s tímto zakrýváním se člověk setkává již od dětství.

5.3 Výchova spotřebitele

Od raného dětství je člověk formován a vychováván v určitém rámci hodnot, přesvědčení, rituálů. Jedním z nich jsou i stravovací návyky a postoje k mimolidskému světu.

⁸³ str. 144: Jepson, 2008

⁸⁴ str. 52: Patterson, 2003

V následující části se zaměříme právě na období dětství, kdy se tyto dvě věci formují a často přetrvávají až do rané dospělosti.

5.3.1 Kořeny v dětství

S konstrukcí masa úzce souvisí také výchova spotřebitele – konzumenta živočišných výrobků. Postoje ke konzumaci masa se vyvíjejí již v raném dětství a jsou velmi ovlivněny tím, že jej začínáme jíst velmi záhy. „*Jíme maso dlouho předtím, než jsme schopni si uvědomit, že ve skutečnosti jíme mrtvé zvíře*“.⁸⁵ Jedná se o tradici hluboce zakořeněný zvyk, který je silně podpořen tlakem na sociální konformitu jedince, která je v oblasti společného stolování velmi důležitá. Společné stolování se podílí na vytváření sociálních vazeb vysokou měrou. Jak již bylo řečeno, odmítnutí připraveného jídla se považuje za neslušné, už v antické obci se svým vegetariánstvím vylučovaly určité sekty ze společenství.

Ve skutečnosti děti k lásce ke zvířatům přirozeně inklinují a jsou v této lásce, např. ke psům a kočkám i jiným mazlíčkům, společnostmi podporovány. Ovšem spíše než jediný a jednotný postoj zastávají dva postoje, které jsou protichůdné, avšak důsledně oddělené a vedle sebe koexistující tak, že nedochází k vnitřním konfliktům. Láska dětí ke zvířatům je usměrňována na domácí mazlíčky, tedy na zvířata, která nejíme.⁸⁶

Děti jsou konfrontovány s obrazem/představou zvířete velmi záhy. Zvířata figurují v dětském světě jako hračky, zdobí stěny jejich pokojíků a doprovázejí je v pohádkových příbězích a říkankách. Zaměříme-li se na obrázkové knížky, pohádky a televizní pořady pro děti, setkáváme se s úmyslnými snahami zakrýt realitu a naopak s vytvářením falešných představ o moderních farmách, na kterých zvířata žijí spokojeně i se svými mláďaty, jsou volná a v dohledu není žádná klec či kotec.⁸⁷ „*Nikoho nemůže překvapit, že děti po takové četbě v raném věku vyrostou ve víře, že i když zvířata „musí“ zemřít, aby dávala lidem potravu, žijí až do svého konce šťastný život. (...) Změna příběhů o zvířatech, které jsme četli našim dětem, nebude snadná, protože krutost není ideálním tématem dětských příběhů. Ale i tak by mělo být možné vyhnout se nejhorším detailům a poskytnout dětem obrázkové knihy a příběhy, které podpoří jejich postoj ke zvířatům jako k nezávislým bytostem, a ne jako k milým hračkám, které nám slouží k pobavení nebo k jídlu*“⁸⁸, domnívá se Singer.

⁸⁵ str. 228: Singer, 2001

⁸⁶ str. 228: tamtéž

⁸⁷ str. 229: tamtéž

⁸⁸ str. 229: tamtéž

Ariel Tsovel, který se zaměřil na obsahovou analýzu dětské literatury, vysvětluje, že zobrazování zvířat v dětských knížkách je jedna z oblastí, která má veliký podíl na zakrývání reality. Vyrovnávání se s morálními důsledky probíhá nejnadhěji tak, že se zabrání jejich plnému uvědomění. Tsovel hovoří o tzv. „mýtu neublížování“, který se absorbuje během útlého dětství, z většiny prostřednictvím dětské literatury. Citlivý přístup se v dětských knihách projevuje vyhýbáním se určitým obrazům a přesvědčením, neboť by tyto obrazy mohly poškodit citlivou dětskou duši. Skutečné záměry v cíleném zakrývání lze nalézt pouze v některých oblastech, jako např. reklama a literatura o zemědělství.⁸⁹

Z Tsovelem analyzovaných 150 dětských titulů jich zobrazovalo zvířata 96,7 %. Z nich 44 % představovala zvířata jako hlavní hrdiny, 30 % jako vedlejší hrdiny a ve 22 % byla zvířata zobrazena pouze jako obrázky. Většina reprezentací se podle Tsovela přitom nesla v duchu antropocentrismu a speciesismu: člověk v nich byl prezentován jako přirozený vůdce říše zvířat a ta byla hlavně nástrojem k využití pro člověka. Některé ze sledovaných knih přesto podněcovaly citlivý přístup ke zvířatům a pár jich bylo vytvořeno přímo za tímto účelem.

Tsovel rozdělil hlavní obrazy, které podle něj neukazují podmínky reality v průmyslovém zacházení se zvířaty, do několika kategorií:

1/ *Dům*: kravín, kurník či ohrada jako dům, který napodobuje útulnost lidského domu a evokuje pocit bezpečí.

2/ *Rodinné jádro*: reprezentace modelu sociálních a sexuálních rolí v lidské společnosti. Jsou ukazovány milující rodiče s dětmi, matka je přitom zobrazována značně stereotypně (vykonává domácí práce, nosí zástěru aj.), otec také (představuje sílu, pracuje mimo domov a doma hlavně odpočívá).

3/ *Vesnice jako harmonie člověka a přírody*: romantické a nostalgické obrazy života na vesnici. Hospodářská zvířata jsou ztělesněním této harmonie, není tu ani náznak industriálního zemědělství, které existuje v reálném životě. Farma je prezentována jako dobrovolně kultivovaná příroda. Využívání zvířat je předváděno jako součást vzájemného vztahu, čemuž napomáhají prohlášení typu „Kráva nám *dává* mléko“ nebo „Slepice nám *dává* vejčička“.

4/ *Dobrý pán, milující svá zvířata*: Příběhy prezentují člověka jako pána zvířat, ta jsou přitom v této podřízenosti spokojená.

⁸⁹ Tsovel, A.: *How did the Hen House Become the Home of the Hen? A Critical Review of Children Literature*. Dostupné z: <http://anonymous.org.il/art488.html>.

Výše představené vztahy k mimolidskému světu v dětské literatuře do velké míry odrážejí náš speciesismus. Alternativní zobrazování by podle Tsovela pomalu mohlo vytvořit drobné změny. Domnívá se však, že naše kultura není připravena na plné a pravdivé vyprávění dětem o realitě. Na závěr Tsovel dodává, že během dospívání se obrazy zvířat stále více vytrácejí z našich očí. Časem vymizí z našeho denního uvědomování zcela a zůstanou pouze falešné reprezentace na podvědomé úrovni.

Vlivem svého okolí a také výchovy si člověk během dospívání utvoří soubor představ a přesvědčení, které se později těžko mění. Teorie kognitivní disonance podle Leona Festingera⁹⁰ říká, že dochází k napětí mezi dvěma protikladnými a vzájemně se vylučujícími se obsahy vědomí. Narazí-li člověk na informace či fakta, které do jeho myšlenkového systému nezapadají, vznikne nesoulad. Motivační síla však směřuje ke změně obsahu vědomí, aby odpovídala našemu chování, spíše než naopak. Člověk, který je konfrontován s fakty např. v otázce problematického zacházení se zvířaty, proto může mít tendenci takové informace záměrně vytlačovat z obsahu vědomí.

Sdělovací prostředky se určitým tématům vyhýbají rovněž. Televize vysílá dokumentární cykly o životě divokých zvířat nebo referuje o přírůstcích roztomilých mláďat v zoologických zahradách, které se těší velké oblibě široké veřejnosti. „*Průměrný divák toho určitě ví víc o životě gepardů a žraloků než o životě kuřat nebo krmných telat*“⁹¹. Podle teoretika masové komunikace Denise McQuaila je role médií nezanedbatelná – připouští, že značně konstruuji sociální realitu, vytvářejí hlavní charakteristiky normality a jsou rozhodujícím zdrojem standardů, modelů a norem⁹². Pokud tedy média vynechávají či zkreslují určité informace, mohou výrazně ovlivnit naše povědomí, v tomto případě spíše nevědomí, o dané problematice.

5.3.2 Výživový aspekt

Obhajoba současné míry konzumace živočišných produktů také souvisí s přesvědčením o jejich důležitosti a prospěšnosti pro lidskou výživu. Medicínský diskurs v minulosti považoval maso za základ zdravého jídelníčku – také jsme v oddíle 4.4 mohli vysledovat prudký nárůst jeho konzumace a viděli jsme, že každodenní požívání masa se

⁹⁰ Str. 148: Plháková, 2006

⁹¹ str. 230: Singer, 2001

⁹² str. 87: McQuail, 1999

v určitou chvíli stalo běžnou věcí. Dnes se medicínský diskurs proměňuje a naopak spíše vyzývá k omezení konzumace živočišných produktů. Nově se diskutuje prospěšnost vyvážené stravy, která je z větší míry založená na rostlinné složce. Každodenní a nadměrná konzumace masa (a dalších živočišných výrobků) se dnes naopak dává do souvislosti se vznikem různých onemocnění, jako je např. rakovina tlustého střeva, prostaty, močového měchýře a kardiovaskulárních chorob.⁹³

Současná konzumace masa a jeho výživový aspekt byly dlouho legitimizovány teorií, podle které by se člověku bez důležitého podílu masité stravy nevyvinul mozek do dnešní podoby. Teorie od Aiello a Wheelera, nazývající se *Hypotéza o nákladných tkáních*, postuluje hypotézu, že mozková hmota byla vyměněna za hmotu jiných energeticky náročných orgánů (zažívací trakt) – jednoduše tvrdili, že jak se zvětšoval náš mozek, střeva se zmenšovala. Vystala tak potřeba jíst výživnější a kvalitnější stravu pro uživení velkých mozků, kterou se podle Aiello a Wheelera stalo maso a další živočišné produkty. Média tuto hypotézu následně trochu zjednodušila a ujala se s přesvědčením, že bez masa bychom se nevyvinuli do podoby dnešních lidí. Navarrete a kol. však tuto hypotézu v roce 2011 vyvrátili svou studií *Energetics and the Evolution of Human Brain Size*, ve které popírají korelaci mezi velikostí mozku a délkou střev. Naopak nacházejí souvislost mezi velikostí mozku a množstvím tukových tkání (tedy že tlustší zvířata mají menší mozek). Tuková tkáň sama o sobě nespotebovává moc energie, ale zvíře vydá velké množství energie na přenášení tuku při pohybu – bipedie člověku umožnila pohyb bez větší energetické náročnosti, proto mohla být energie využita na vývoj mozku.⁹⁴

Sledovali jsme důležitost vlivů, které na člověka působí již v dětství. Zaměřili jsme se přitom na vliv dětské literatury i jiných médií a stravovacích návyků, které nám rodiče vštěpují. Nyní přejdeme k dalšímu článku na řetězci živočišné výroby – přímo k lidem, kteří mají se zvířaty bezprostřední kontakt.

5.4 Zaměstnanci jatek a průmyslu zpracovávající maso

Pracovníci na jatkách představují důležitý článek v řetězci, v rámci kterého se z živého zvířete stává úhledně zabalený balíček. Tito lidé pracují na místech, která byla odsunuta v prostoru i ve vědomí zbytku společnosti; historicky tento odsun probíhal zpočátku

⁹³ str. 504S: Sabaté, 2003

⁹⁴ Konec jedné hypotézy: maso nás neudělalo chytrými. Dostupné z: <http://greenaction.cz/teorie/konec-jedne-hypotezy-maso-nas-neudelalo-chytrymi.html>.

z hygienických důvodů, časem převládá záměr zakrýt dění na jatkách před veřejností. Považuji za důležité se detailněji věnovat lidem, kteří v těchto továrnách na maso pracují – prozkoumat jejich jednání a chování, sociální a psychologickou situaci, která se na nich odráží, neboť toto vše má významné důsledky pro zacházení se zvířaty. Také vzestupný zájem psychologů o dopady na psychiku jedinců, kteří pracují na jatkách a v průmyslu zpracovávajícím maso, ukazuje problematičnost a rizikovost tohoto zaměstnání.

Práci na jatkách a v masozpracujícím průmyslu vykonávají především lidé, kteří nemají v otázce zaměstnání příliš na výběr. Jedná se hlavně o přistěhovalce, dlouhodobě nezaměstnané i bývalé trestance – tedy skupiny lidí, které se často potýkají s nízkým příjmem. Historicky tvořili např. v USA velký podíl na jatkách pracujících dělníků Afroameričané, v posledních letech naopak přibývají přistěhovalci z Latinské Ameriky (např. rok 2003 – již 40 % Hispánců). Podle statistik pochází až 38 % zaměstnaných dělníků ze zemí mimo USA.⁹⁵

Stejně jako horníci pracující v dolech trpí různými onemocněními dýchacích cest, zaměstnanci vystaveni nadměrnému hluku jsou častěji stíženi problémy se sluchem, zaměstnání na jatkách a v průmyslu zpracovávajícím maso představuje práci v psychicky i fyzicky náročném prostředí. Zranění jsou zde velmi častá, např. v roce 2005 došlo na jatkách a v masozpracovatelském průmyslu k dvakrát většímu množství zranění než v jakémkoli jiném průmyslovém odvětví⁹⁶. Níže se budou diskutovat především psychologické důsledky takové práce.

Jeden z prvních, kdo tematizoval situaci dělníků pracujících na jatkách, byl Upton Sinclair. Ve své úspěšné knize *Džungle* (česky vyšlo také jako *Jatka*), zasazené do prostředí již zmiňovaného obřího komplexu Sdružení jatečných dvorů v Ohio, kde strávil pod falešnou identitou několik týdnů pozorování, popisuje vcelku neutěšenou situaci dělníků i zvířat. V Sinclairově době tento komplex zaměstnával 30.000 lidí a dodával jídlo pro přibližně 30 milionů lidí. Na pozadí příběhu rodiny mladých Litevců, kteří odcházejí do Ameriky hledat lepší život, ukazuje neutěšené sociální a kritické hygienické podmínky pracujících dělníků, nevybíravý přístup, se kterým se potýkají oni i zvířata. Sinclairův socialistický apel nebyl vyslyšen, společnost byla spíše pohoršena zjištěním, v jakých hygienických podmínkách se pro ni připravuje maso, než situací dělníků, natož porážených zvířat.

⁹⁵ Food Empowerment Project: *Slaughterhouse Workers*. Dostupné z: <http://www.foodispower.org/slaughterhouse-workers/>

⁹⁶ Linda Ray: *Demographics of the Meat Industry*. Demand Media. Dostupné z: <http://smallbusiness.chron.com/demographics-meat-industry-24333.html>

Yildiz, Bez a Kingir⁹⁷ provedli kvantitativní výzkum, ve kterém porovnávali psychické poruchy a jejich četnost vyskytující se mezi zaměstnanci jatek a masozpracujícího průmyslu se situací v úřednickém povolání. Podle výsledků této studie vykazovali zaměstnanci jatek mnohem větší míru psychopatologie – mezi projevy patří psychosomatické potíže, úzkost, záchvaty vzteku, fobie, noční můry. Všechny tyto psychické důsledky a projevy chování se nepříznivě odrážejí na zacházení se zvířaty.

Dillard⁹⁸ si pokládá stejné otázky a na příkladu studie psychologických důsledků zabíjení Rachel McNair ukazuje psychické dopady, které si dělníci nesou s sebou. Mezi charakteristické symptomy patří užívání drog, alkoholismus, úzkosti a deprese, stavy odcizení či výpadky paměti. Podle svědectví jednoho z bývalých pracovníků, „*hodně zaměstnanců jatek má problém s alkoholem. Pijou, protože se jinak nedokážou vyrovnat s celodenním zabíjením živých a mrskajících se zvířat. Pokud se nad tím pozastavíte a zamyslíte se, dojde vám, že zabijíte několik tisíc bytostí denně*“⁹⁹. McNair se zaměřila především na traumata válečných veteránů, popravicích a nacistů, zařazuje sem však prozřetelně i pracující na jatkách. Lidská mysl podle ní není uzpůsobená na zabíjení.¹⁰⁰

Empirická analýza, kterou provedla Amy Fitzgerald¹⁰¹, představuje jednu z dalších studií, které se zabývají vlivem pracovního prostředí jatečního a masného průmyslu. Snaží se kvantitativní analýzou sesbíraných dat ověřit hypotézu, podle které práce, spočívající v zabíjení tisíců zvířat denně, má sociální a psychické dopady. Práci na jatkách autorka výzkumu srovnávala s prací v jiných průmyslových odvětvích, kde jsou zaměstnanci vystaveni stejným podmínkám: nízká mzda, fyzická náročnost a nebezpečnost práce, vysoký podíl imigrantů mezi zaměstnanci.

Fitzgerald zjistila, že ostatní průmyslová odvětví nebyla spojena s takovým nárůstem kriminality, jako tomu bylo u jatečního průmyslu. Velká část násilných projevů směřovala vůči slabším skupinám lidí – ženám a dětem (domácí násilí). Rozhodující je podle Fitzgerald skutečnost, že v jatečním průmyslu se na rozdíl od jiných manipuluje se živými bytostmi a ne s věcmi. Podle jednoho z nabízených vysvětlení je to určité násilí, jehož jsou zaměstnanci jatek svědkem, a na kterém se musejí podílet, které s sebou nese míru znečitlivění. Souvisí to

⁹⁷ Emhan A., Yildiz A., Bez Y., Kingir S., 2012: pp 319-322.

⁹⁸ Dillard, J.: *A Slaughterhouse Nightmare: Psychological Harm Suffered by Slaughterhouse Employees and the Possibility of Redress through Legal Reform*. Georgetown Journal on Poverty, Law and Policy XV., 2008.

⁹⁹ str. 7: Dillard, 2008. (Vlastní překlad. V originále: „A lot of (the slaughterhouse hog killers) have problems with alcohol. They have to drink, they have no other way of dealing with killing live, kicking animals all day long. If you stop and think about it, you're killing several thousands beings a day.“).

¹⁰⁰ str. 7: tamtéž

¹⁰¹ Fitzgerald, A. et kol.: *Slaughterhouses and Increased Crime Rates. Spillover From „the Jungle“ into the Larger Community*. Organization and Environment, vol. 22. pp. 158-184.

podle všeho i s mechanizací dané práce, neboť korelace takové práce s mírou kriminality v případě menších farem nebyla ani zdaleka taková.

Důraz je při práci kladen na rychlost a na co největší množství poražených zvířat. Někde jsou dělníci skutečně placeni nikoliv od hodiny, ale podle počtu zpracovaných kusů. Tyto faktory zvyšují riziko zranění a přispívají k necitlivé manipulaci se zvířetem. Dillard dává do souvislosti nárůst necitlivého a krutého zacházení se zvířaty se vzrůstajícím tlakem na rychlost porážek: „Vzhledem ke vzrůstajícím nárokům na tempo porážek jsou dělníci nuceni zabíjet rychleji, proto se stávají nedbalými. Taková nedbalost může skončit případy, kdy se stane, že zvířata jsou zaživa řezána, stahována z kůže či zpařována“¹⁰². Dělníci již nemají čas se starat o to, aby při usmrcování krutě netrpěla. Emoční znečitlivění se tak stává nutností – „dělníci, kteří jsou zodpovědní za zabíjení zvířat, jsou dennodenně svědky toho, jak jsou zvířata krájena a řezána při plném vědomí, stejně jako jsou i stahována či zpařována zaživa. Hodinu za hodinou, den za dnem se dělníci setkávají s bezpočtem zvířat v různých stavech bolesti a strachu“¹⁰³. Výmluvné je svědectví jednoho z bývalých dělníků: „Nejhorší věc, mnohem horší než fyzické nebezpečí, jsou psychické důsledky. Prasata, která ležela na podlaze, vstala a tulila se ke mně jako štěňata. O pár minut později jsem je musel ubýt trubkou. Nesmí mi na tom záležet“¹⁰⁴.

Viděli jsme problematičnost práce na jatkách, která pro své zaměstnance představuje fyzické, a především psychické důsledky. Podmínky, ve kterých tito lidé pracují, následně ovlivňují jejich zacházení se zvířaty. Zjistili jsme, že dochází k jistému emočnímu znečitlivění. V další části se podrobněji zaměříme na mechanismy, které umožňují potlačení emocí a morálních zábran.

¹⁰² str. 4: Dillard, 2008. (Vlastní překlad. V originále: „Because of the rise in standard kill rates, workers are pressured to kill more quickly and therefore become sloppy. Such sloppiness results in incidents in which live animals are cut, skinned or scalded.“).

¹⁰³ Food Empowerment Project: *Slaughterhouse Workers*. (Vlastní překlad. V originále: „Workers who are responsible for killing animals routinely observe animals being cut and dismembered while still conscious, as well as being skinned and boiled alive. Hour after hour, day after day the workers interact with countless animals in various states of fear and pain.“). Dostupné z: <http://www.foodispower.org/slaughterhouse-workers/>.

¹⁰⁴ Str. 1: Dillard, 2008. (Vlastní překlad. V originále: „The worst thing, worse than the physical danger, is the emotional toll... Pigs down on the kill floor have come up and nuzzled me like a puppy. Two minutes later I had to kill them – beat them to death with a pipe. I can't care.“).

5. 5 Mechanismy potlačování emocí

Všichni lidé pocítují při pohledu na utrpení jakousi živočišnou lítost, k působení utrpení chovají takřka instinktivní odpor a mají zábrany vůči zabíjení. Jak dochází k procesu odsunutí této lítosti, k potlačení morálních zábran? Této otázce je věnována následující část, která je rozdělena podle tří představovaných teorií.

5.5.1 H. C. Kelman: tři podmínky odsunutí morálních zásad

Podle sociálního psychologa Herberta C. Kelmana morální zásady vůči násilí ustupují, pokud je splněno několik podmínek: 1/ násilí je schváleno *autoritou* (oficiální zákonná opatření) a jedinec je tak zbaven zodpovědnosti za své činy; 2/ *rutinizace jednání*, které je cíleně rozvržené, racionálně organizované, podléhá přesným pravidlům a aktéři v něm mají svou specifickou roli, 3/ *dehumanizace obětí*, které jsou zbaveny své identity, jsou objektivizovány, a to prostřednictvím určité doktríny, ideologie, společenského světonázoru:¹⁰⁵

1/ *Násilí schválené autoritou*. Mezi základní obecně přijímané autority patří státní orgány a legislativní opatření, která jsou závazná pro všechny občany daného státu. V českém zákonodárství lze rozlišit několik kategorií zvířat, ke kterým se vztahují zákonná opatření. Kromě zvířat volně žijících, zájmově chovaných a pokusných to jsou zvířata *hospodářská*. To, v jaké kategorii se zvíře ocitá, má významné důsledky pro jeho právní ochranu. Zákon na ochranu zvířat tak například v případě hospodářských zvířat vyjímá z postihu některé praktiky, které u jiných kategorií zvířat nejsou možné: „*provádět chirurgické zákroky za účelem změny vzhledu zvířat, zejména kupírovat uši, ničit hlasivky nebo používat jiných prostředků k omezení hlasitých projevů zvířat anebo z jiných než zdravotních důvodů amputovat drápy a zuby, nejde-li o případy uvedené v § 7, odst. 3,*“ (Sbírka zákonů ČR, 246/1992 Sb., § 4 odst. 3). Právě §7, odst. 3. se týká kategorie hospodářských zvířat. Kromě povolení výše zmíněného trhání zubů (konkrétně se tak děje u selat), zákon na stejném místě¹⁰⁶ povoluje bez znečitlivění vykonávat např. kastrace mláďat samčího pohlaví, odrohování, krácení ocasů, zkracování zobáků a hřebenů drůbeže, označování zvířat

¹⁰⁵ str. 55: Bauman, 2003

¹⁰⁶ Sbírka zákonů ČR, 246/1992, §7, odst. 3.

tetováním či vrubováním uší. Vidíme, že praktiky považované za nepřipustné u některých kategorií zvířat, jsou zaštitěny autoritou zákonem v případě těch tzv. hospodářských.

Dále například v polovině států USA jsou hospodářská zvířata přímo vyňata ze zákona na ochranu proti týrání zvířat, jímž je tzv. *Animal Welfare Act*. Podle tohoto zákona neodpovídají hospodářská zvířata definici pojmu „zvíře“, mezi „zvířata“ také nepatří ptáci, myši a potkani v pokusných laboratořích.¹⁰⁷

Další důležitou autoritou v oblasti chovu hospodářských zvířat je v ČR Státní veterinární správa (dále jen SVS), jejímž úkolem je chránit spotřebitele před riziky potenciálně závadných živočišných produktů, provádět veterinární ochranu území ČR a ochranu zvířat před týráním. Veterinární správa se řídí výše zmíněnými zákony ČR o týrání zvířat.

U SVS, jakožto orgánu řídicím se zákony České republiky, se předpokládá znalost těchto zákonů, ba je přímo nutností. Přesto se na oficiálních stránkách SVS objevilo prohlášení mluvčího SVS Josefa Dubna, nazvané „*Pohodu, pohodu!*“, ve kterém popírá trhání špičáků u prasat či kupírování ocásků. Své přesvědčení o neexistenci těchto praktik vyslovuje i v pořadu Rádia Česko¹⁰⁸. Po stížnostech ohledně podávání nepravdivých informací, které jsou v rozporu se současným zákonem ČR, který tyto uváděné zákroky povoluje, (jak již bylo popsáno výše) byl článek „*Pohodu, pohodu!*“ stažen ze stránek SVS¹⁰⁹.

2/ *Rutinizaci jednání* zajišťuje především důsledná dělba práce. Každý zaměstnanec jatek (stejně tak jako v každé jiné továrně) celé hodiny vykonává jeden dílčí úkon, který je pouze částí celého řetězce. Pokud by se rozhodl ve své práci skončit a nejednat určitým způsobem, na jeho místo neprodleně nastoupí někdo jiný, což platí pro diskutované odvětví průmyslu s vysokou fluktuací zaměstnanců dvojnásob. Je pouze nositelem určité role, která bude přítomná i bez jeho participace. Technologická efektivita navíc snižuje množství lidí, kteří přicházejí do přímého styku se zvířaty. Přestože velkou část úkonů dnes provádějí stroje, manuální práce je stále v některých částech procesu porážky a zpracování masa potřebná a dělníci jsou vyškoleni pro vykonávání specifických úkonů – někteří např. pouze podřezávají a vykrvují zvířata, jiní vyřezávají vnitřnosti a další zase svaly od kostí, jsou tu i speciální

¹⁰⁷ str. 76: Twine, 2010

¹⁰⁸ Audiozáznam diskuse je dostupný z: http://www.rozhlas.cz/zpravy/priroda/_zprava/veganske-hnuti-nechce-velkochovy-jsou-v-poradku-oponuji-veterinari--1117597. *Veganské hnutí nechce velkochovy. Jsou v pořádku, oponují veterináři*, Český rozhlas: Rádio Česko, 2/10/2012.

¹⁰⁹ Prohlášení „*Pohodu, pohodu!*“ lze však přesto nalézt na webových stránkách Agrární komory Olomouckého kraje: <http://www.kis-olomoucky.cz/?path=m1|mt103|mo14367>.

úklidoví pracovníci. Důraz je přitom kladen na vysokou rychlost porážek, která s sebou nese menší ohledy na šetrné zacházení se zvířetem (podrobněji bylo diskutováno v oddíle 6.4).

3/ *Dehumanizace obětí násilí.* Zvířata jsou v intenzivním zemědělství zbavena své individuality, jsou produkována, prakticky „vyráběna“ v obrovském množství jako anonymní zboží. S domácím psem či kočkou dokáže člověk navázat velmi intenzivní emocionální vztah - dává mu jméno, považuje jej za člena rodiny a oplakává jeho smrt. Hospodářské zvíře mezitím představuje pouze číslo, které se mu tetuje či vypaluje na kůži, a je pro člověka pouze zástupcem živočišného druhu, jehož maso si objednal ke konzumaci.

5.5.2 Doubling

Dillardová ve své studii o dopadech práce na jatkách na lidskou psychiku vysvětluje možný průběh procesu znečitlivění a potlačení morálky na psychologické úrovni, který nazývá jako tzv. doubling (rozdvojení). Při tomto procesu dochází k rozdělení identity jedince na dva funkční celky. Potlačení morálního svědomí a vykonávání funkce, která zahrnuje či schvaluje násilí, vede k ustanovení dvou osobností: první je původní identita, na kterou daný jedinec nahlíží jako na nezměněnou – zůstává manželem, otcem, synem, kterým byl i předtím; a nová identita, která se podílí na násilí. Původní, přirozená identita se dokáže vcítit do prasete a považuje jej za zvíře hodné pozornosti. Ale nově utvořená identita, která vznikla pro umožnění práce na jatkách, umožňuje bez sebemenšího pozastavení stejné prasce zabít.¹¹⁰

5.5.3 Dělna práce a zprostředkování jednání

Ve 20. letech 20. století přispěly k většímu stupni odstupu a neutralizace pohyblivé linky. Poražená zvířata, zavěšená na háku hlavou dolů, se pohybují na řetězu/přepřavníku a postupně se dostávají k jednotlivým dělníkům, kteří na každém kusu zvířete provedou určitý krok jako součást celkového zpracovávacího procesu: „*Poprvé byly k urychlení procesu hromadného zabíjení použity stroje, takže lidé se stali pouhými spoluviníky, nucenými přizpůsobit se tempu a požadavkům stanovených běžícím pásem*“^{111 112}.

¹¹⁰ Str. 8: Dillard, 2008

¹¹¹ str. 76: Patterson, 2003

¹¹² Játka mj. představovala důležitou roli v dějinách průmyslu, mnoho technických inovací bylo poprvé použito právě na jatkách. Henry Ford, který nechal postavit první montážní linku v automobilovém průmyslu, se podle vlastních slov inspiroval právě pojízdnou kladnicí, kterou poprvé spatřil na jatkách.

Důsledná dělba práce v širším pojetí¹¹³ souvisí s tendencí, kterou John Lachs vnímá jako jeden z nejvýznačnějších rysů moderní společnosti – hovoří o tzv. *zprostředkování jednání*. Mezi záměry a faktickými výsledky zeje velká propast, prostor mezitím je zaplněn mnoha menšími úkony a aktéry. Za mnoho skutků tak nikdo nechce nést odpovědnost. Člověk, který tyto skutky zaštiťuje, je nikdy neprožil a budou pouze v jeho představách, nebude je mít za své. Naopak ten, kdo je vykonal, je bude považovat za činy někoho jiného a na sebe bude hledět jako na nástroj cizí vůle, který nenese vinu.¹¹⁴ Je zde možnost zprostředkovat jednání skrze jazyk, to však podle Lachse nikdy nebude mít emoční sílu zažité zkušenosti. Praktický a duševní odstup od konečného produktu umožňuje rozhodovat bez plného poznání důsledků jednání.

Konzument masa je odtržen od jeho původu, nemá představy o životě daného zvířete, mnohdy si ani nedokáže masný produkt se živým zvířetem spojit či si představit možné důsledky svého jednání, které podporuje celý mechanismus. Celý řetězec úkonů, které předcházely úhledně zabalenému balíčku vystavenému v obchodě, zůstal před zraky spotřebitele kdesi skryt. Žádný morální zápas se nedostaví, protože morální stránka jednání není spotřebiteli bezprostředně zřejmá. Ve složitých řetězcích příčinných a funkcionálních závislostí se morální otázky vytrácejí. *„Nejsme schopni rozpoznat zlé skutky a hrubou nespravedlnost, když je vidíme. Nemůžeme pochopit, jak se mohly stát, když žádný z nás nedělal nic než neškodné věci. Je těžké akceptovat, že často neexistuje ani člověk, ani skupina lidí, kteří by to všechno naplánovali či způsobili. Ještě těžší je pak pochopit, jak mohlo naše jednání skrze své vzdálené důsledky působit utrpení“*¹¹⁵. Fyzická a psychická vzdálenost mezi jednáním člověka a jeho důsledky vlastně ruší morální rozměr jednání – vytrácí se ze zorného pole.

*„Nezná-li třeba i ten nejlepší z lidí své činy z první ruky, pohybuje se v morálním vakuu: abstraktní rozpoznání zla není ani spolehlivým vodítkem, ani dostatečným motive. Nepřekvapí nás ohromná a do velké míry nezáměrná krutost lidí dobré vůle. Nepřekvapí nás člověk, který tvrdí, že nesnáší krutost, má rád zvířata, miluje svého psa a kočku a přitom mu nepřipadne nic špatného na tom, dát si řízek z prasete týraného ve velkovýkrmně“*¹¹⁶.

¹¹³ Širším pojetím dělby práce myslím nikoliv rámeček rozdělení úkonů, které probíhají na jatkách, ale celkovou dělbu práce v řetězci živé zvíře-balíček masa v obchodě.

¹¹⁴ str. 60: Bauman, 2003

¹¹⁵ str. 61: tamtéž

¹¹⁶ Článek o Eliasově *O procesech civilizace* zvaný *Západní moderní civilizovaná společnost*. Dostupné z: <http://animalrights.webz.cz/civilizace.htm>.

Sledovali jsme mechanismy, které umožňují potlačování emocí. Část z nich se týkala lidí, kteří přicházejí se zvířaty do přímého kontaktu, a část se týkala těch, kteří stojí mimo procesy živočišné výroby – konzumentů. Otázku spotřebitelské zodpovědnosti považuji za velmi důležitou, stejně jako odkrývání motivů, které vedou k vytváření morální neviditelnosti určitých procesů.

6. Závěr

Ve své práci jsem se pokusila otevřít téma, které je ve většinové společnosti málo diskutované a málo vnímané. Hospodářská zvířata mají oproti jiným, např. domácím či divokým, nízký morální status. Způsob jejich života a praktiky, které zažívají v intenzivních velkochovech, jsou většinou považovány za přijatelné či nutné, popřípadě nejsou vůbec vnímané. Jsou objektivizována na produkty, které lze podle potřeby vyrobit a využít. Tento stav je podporován mnoha různými faktory a mechanismy, kterými jsem se ve své práci zabývala.

Vše začíná již v dětství, kdy se nám prostřednictvím dětské literatury a dalších médií vštěpuje obraz idylické farmy. Zároveň vyrůstáme v přesvědčení, že konzumace živočišných produktů v nadměrném množství, které, jak jsem ukázala v historickém přehledu, dnes nemá obdoby, je potřebná ke zdravému vývoji člověka. V dospělosti opouštíme svět zvířecích hrdinů a o životě hospodářských zvířat nejsme příliš zpravováni. Zůstává nám povědomí o idylické farmě z dětství. V dospělosti si kupujeme živočišné výrobky a nepřemýšlíme nad nimi jako nad zvířaty. Média, reklamy, obaly nás od těchto spojitostí také odrazují, pokud vysloveně nekonstruují nepravdivé obrazy života zvířat v intenzivním zemědělství. Mechanismy vytváření morální neviditelnosti problému a potlačování emocí také souvisejí s povahou moderní industrializované společnosti, ze které vyplývá např. vysoká míra dělby práce či zprostředkování jednání.

Samotní lidé, kteří se podílejí přímo na průmyslovém zpracovávání zvířat, procházejí celou řadou znečitlivujících procesů, které jim vlastně umožňují takovou práci vykonávat a emočně se od ní odpoutat. Přestože dokáží potlačit vědomí, že zabíjejí tisíce živých bytostí, často čelí rozličným psychickým problémům jako důsledkům takové práce.

Hledat řešení a změnu popisované situace není snadné. Zájem lidí o situaci zvířat ve velkochovech přesto stoupá, což se mj. odráží i na vzrůstajícím počtu lidí, kteří se vyhýbají živočišným produktům¹¹⁷, podporují hnutí na ochranu zvířat a poukazují na nedostatky v přístupu ke zvířatům v intenzivním zemědělství.

¹¹⁷ Výzkum na toto téma v ČR provedla společnost CVVM v roce 1996 a zjistila, že bez masa se stravuje 0,6 % obyvatel. Podle informací agentury Soffres Factum se již o několik let později k vegetariánství hlásilo již přibližně 1% české populace. Pro srovnání, ve Velké Británii představují vegani a vegetariáni 7 % populace a 41% lidí se snaží snižovat podíl masa ve své stravě (Povey, Wellens, Conner; 2001). V Kanadě se k vegetariánství hlásí 4% populace a v USA 2,5% dospělé populace a má se za to, že počet vegetariánů i veganů nadále stoupá (podle stanoviska Americké dietetické asociace a Kanadských dietologů).

Cílené zakrývání reality velkochovů považuji za velmi závažné. Také se domnívám, že to samo o sobě naznačuje přítomnost etického problému. Upozorňovat na zákulisní praktiky velkochovů a informování veřejnosti shledávám jako potřebné pro otevření diskuse nad etikou zacházení s tzv. hospodářskými zvířaty.

7. Literatura

Publikace a články:

- ARLUKE, Arnold, SANDERS, R. Clinton: *Regarding animals*. Philadelphia: Temple University Press, 1996.
- BAUMAN, Zygmunt: *Modernita a holocaust*. Praha: SLON, 2003.
- BENYOVSZKY, Ladislav a kol.: *Úvod do filosofického myšlení*. Plzeň: Čeněk, 2007.
- BURIAN, Jan: *Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace*. Praha: Svoboda-Libertas, 1994.
- DESCARTES, René: *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda, 1992.
- DILLARD, Jennifer.: *A Slaughterhouse Nightmare: Psychological Harm Suffered by Slaughterhouse Employees and the Possibility of Redress through Legal Reform*. Georgetown Journal on Poverty, Law and Policy XV., 2008.
- DÜLMEN, van Richard: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století). Díl 1: Dům a jeho lidé*. Praha, Argo:1999.
- ELIAS, Norbert: *O procesu civilizace I.: sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na Západě*. Praha: Argo, 2006.
- EMHAN, A., YILDIZ, A.S., BEZ, Y., KINGIR, S.: *Psychological Symptom Profile of Butchers Working in Slaughterhouse and Retail Meat Packing Business: A Comparative Study*. Kafkas Universitesi Veteriner Fakultesi Dergisi, Vol. 18 (2), pp. 319-322, 2012.
- FITZGERALD, A., KALOF, L., DIETZ, T.: *Slaughterhouses and Increased Crime Rates. Spillover From „the Jungle“ into the Larger Community*. Organization and Environment, vol. 22. pp. 158-184, 2009.
- FLACELIÉRE, Robert: *Život v době Periklově*. Praha: Odeon, 1981.
- FOER, S. Jonathan: *Eating animals*. New York: Back Bay Books, 2010.
- GRAUERHOLZ, Liz: *Cute enough to eat: The Transformation of Animals into Meat for Human Consumption in Commercialized Images*. University of Central Florida. Humanity & Society, Vol. 31, pp. 334-354, 2007.
- JACOBY, Karl: *Slaves by nature? Domestic animals and human slaves*. Hampshire, UK: Ashgate Publishing, 2006.
- JEPSON, Jill: *A Linguistic Analysis of Discourse on the Killing of Nonhuman Animals*. Society and Animals Vol. 16, pp. 127-148, 2008.
- KOHÁK, Erazim: *Zelená svatozář: Kapitoly z ekologické etiky*. Praha: SLON, 2012.
- KOLÁŘSKÝ, Rudolf, SUŠA, Oleg: *Filosofie a současná ekologická krize*. Praha: Filosofia, 1998.
- KOMÁREK, Stanislav: *Ochlupení bližní: zvířata v kulturních kontextech*. Praha: Academia, 2011.
- KOMÁREK, Stanislav: *Příroda a kultura: Svět jevů a svět interpretací*. Praha: Vesmír, 2000.

- KUČEROVÁ, Petra: *Sníst nebo pohládit? Konceptualizace zvířete v současné vesnici na příkladu obce Pálenice*. Bakalářská práce, Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2010.
- LECKY, W. E. H.: *History of European Morals from Augustus to Charlemagne*. London: Longmans, Green And Co., 1890.
- MATOUŠEK, Václav: *Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Agentura KRIGL, 2010.
- MCGREAL, Ian: *Velké postavy západního myšlení. Slovník myslitelů*. Praha: PROSTOR, 1999.
- MCQUAIL, Denis: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 1999.
- MILL, S. John: *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad, 2011.
- MILLS, S. Daniel: *The Encyclopedia of Applied Animal Behaviour & Welfare*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- MULLIN, Molly: *Mirrors and Windows: Sociocultural Studies of Human-Animal Relationships*. Albion College: Albion. Annual Review of Anthropology, Vol. 28, pp. 201-224, 1999.
- MURPHY, Robert: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: SLON, 2004.
- PATTERSON, Charles: *Věčná Treblinka*. Praha: Práh, 2003.
- PLHÁKOVÁ, Alena: *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2006.
- POVEY, R., WELLENS, B., CONNER, B.: *Attitudes towards following meat, vegetarian and vegan diets: an examination of the role of ambivalence*. Appetite, Vol. 37, pp. 15-26, 2001.
- SABATÉ, Joan: *The contribution of vegetarian diets to health and disease: a paradigm shift?* The American Journal Of Clinical Nutrition, Vol. 78 (3), pp. 502S-507S, 2003.
- SINGER, Peter: *Osvobození zvířat*. Praha: Práh, 2001.
- SVOBODOVÁ, Eliška: *Rituální význam zvířat v době kamenné*. Disertační práce, Brno: Filosofická fakulta MU, 2012.
- TWINE, Richard: *Animals as biotechnology. Ethics, sustainability and critical animal studies*. London: Earthscan, 2010.
- VANDROVCOVÁ, Tereza: *Zvíře jako pokusný objekt: sociologická reflexe*. Praha: Triton, 2011.
- WEBSTER, John: *Životní pohoda zvířat aneb střizlivé kázání o ráji*. Praha: Nadace na ochranu zvířat, 1999.
- ZNOJ, Milan: *Utilitarismus: Jeremy Bentham a John Stuart Mill*. In Chotaš, J., Kučera, R., Dějiny politického myšlení III, Praha: Oikoymenth, 2009.

Internetové zdroje:

- Agrární komora Olomouckého kraje: „*Pohodu, pohodu!*“ Dostupné z: <http://www.kis-olomoucky.cz/?path=m1|mt103|mo14367>
- BENTHAM, Jeremy: *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Kitchener, 2000. Dostupné z: <http://www.efm.bris.ac.uk/het/bentham/morals.pdf>. Citováno dne 7. 5. 2013

- Farm Forward: *Factory farming*. Dostupné z: <http://www.farmforward.com/farming-forward/factory-farming>. Citováno dne 20. 4. 2013
- FAO: *Livestock's long shadow*. 2006. Dostupné z: <http://www.fao.org/docrep/010/a0701e/a0701e00.HTM>. Citováno dne 3. 4. 2013.
- Faostat.fao.org
- Food Empowerment Project: *Slaughterhouse Workers*. Dostupné z: <http://www.foodispower.org/slaughterhouse-workers/>. Citováno dne 1. 6. 2013
- *Konec jedné hypotézy: maso nás neudělalo chytrými*. Dostupné z <http://greenaction.cz/teorie/konec-jedne-hypotezy-maso-nas-neudelalo-chytrymi.html>. Citováno dne 25. 4. 2013.
- LUDASOVÁ, Denisa: Dopad živočišné výroby na životní prostředí, informačně vzdělávací sekce organizace Člověk v tísni, 2011. Dostupné z: http://www.rozvojovka.cz/download/docs/71_dopady-zivocisne-vyroby-na-zivotni-prostredi.pdf. Citováno dne 20. 4. 2013
- Mašková, Martina: *Veganské hnutí nechce velkochovy. Jsou v pořádku, oponují veterináři*, Český rozhlas: Rádio Česko, 2/10/2012. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/zpravy/priroda/_zprava/veganske-hnuti-nechce-velkochovy-jsou-v-poradku-oponuji-veterinari--1117597
- OPPEL, Richard.: *Taping of Farm Cruelty Is Becoming the Crime*. The New York Times, 4/6/2013. Dostupné z: http://www.nytimes.com/2013/04/07/us/taping-of-farm-cruelty-is-becoming-the-crime.html?pagewanted=1&ref=earth&_r=0. Citováno dne 15. 6. 2013
- RAY, Linda: *Demographics of the Meat Industry*. Demand Media. Dostupné z: <http://smallbusiness.chron.com/demographics-meat-industry-24333.html>. Citováno dne 1. 6. 2013
- RYDER, Richard: *All beings that feel pain deserve human rights*. The Guardian, 6/8/2005. Dostupné z: <http://www.guardian.co.uk/uk/2005/aug/06/animalwelfare>. Citováno dne 7. 5. 2013
- Společnost pro zvířata: kampaň *Na etiketě záleží!* Dostupné z: www.spolecnostprozvirata.cz.
- TSOVEL, Ariel.: *How did the Hen House Become the Home of the Hen? A Critical Review of Children Literature*. Dostupné z: <http://anonymous.org.il/art488.html>. Citováno dne 21. 5. 2013
- The Institute for Critical Animal Studies: <http://www.criticalanimalstudies.org/about/>
- Zoologie pro veterinární mediky: *Domestikace*. Dostupné z: <http://www.zoologie.frasma.cz/domestikace/domestikace%20uvod.html>. Citováno dne 10. 6. 2013
- Západní moderní civilizovaná společnost. Dostupné z: <http://animalrights.webz.cz/civilizace.htm>. Citováno dne 1. 6. 2013